

La Pravla Rumantscha : sies origin - sia originalitad - sia muntada e valeta culturala

Autor(en): **Uffer, Leza**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **61 (1947)**

PDF erstellt am: **16.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-216124>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La Pravla Rumantscha

sies origin — sia originalitad — sia muntada e valeta culturala
da Leza Ufjer, Savognin/S. Giagl

Quest pitschen studi furma — sainza leir esser risguardo ena lavour cumpletta — ena speztga da sintesa da dus referats salvos a Coira (Societad Retorumantscha, 23 nov. 1945) ed a Zuoz (Cunferenza Generala Ladina, 6 avregl 1946).

Ia less prubar da dar ena rasposta a las dumondas:

tge è la pravla populara an general? — exista ena pravla populara rumantscha? — tge muntada ò gia la pravla ainten la veta culturala digls noss antenats? — renaschentscha da la pravla rumantscha: ea u na?

Tge è la pravla populara an general?

La pravla populara è en raquint oral, ena istorgia da jatgs miraculous e magics tgi n'è betg dependenta da las cundiziuns da la realitad e tgi vot simplamaintg trattigneir e diverteir igls auditors sainza leir esser acceptada scu verdad.

Questa definiziun prova da signalar igl essenzial da la pravla dond rasposta a las dumondas: tge è igl cuntign e tge è la meira da la pravla? La pravla fo part da la litteratura populara (u orala) ed appartigna per cunsequenza a la tradiziun populara. Igls principals geners da la litteratura populara èn: la canzun populara, la pravla, la detga, igl verset, igl pravervi e la sentenza. Dantant tgi pravervi e sentenza èn ple u manc an possess digls carschias, è igl verset surtot la part da la litteratura orala deditgeida agl unfant. La canzun populara è an cuminanza cun igl solt la manifestaziun digl sens e digl gost musical digl pievel. La pravla e la detga furman la raquintaziun populara e vignan parquegl er numnadas, a prèma vista, da mintga pievel «istorgias», q. v. d. raquints. Ia risc, ma tignond a la partiziun da la litteratura d'art, da giuditgier igls pra-

vervis e las sentenzas lungatg digl pievel, la detga e la pravla prosa digl pievel ed igl verset e la canzun populara poeseia digl pievel.

Schi ia nomn la pravla e la detga prosa digl pievel, aloura par-quegl tgi sa tratta per tots dus genres d'istorgias, da raquintaziuns tgi n'èn betg lieidas ad ena furma fixa scu la melodeia, igl vers, la rema, etc. Ma scu la litteratura d'art canoscha ena prosa simpla tgi ò angal per meira la comunicaziun d'en fatg, d'en evenimaint, ed ena prosa artistica, poetica tgi è an sasez fegn e meira, pigliond ple u manc u parfign nign risguard agl cuntign, uscheia er la litteratura populara. E co val' igl da deir — sainza leir esser mengia orthodox — tgi la detga corresponda a la prosa simpla, dantant tgi la pravla è la prosa d'art digl pievel. Tschert na savainsa betg piglier dus begls, screiver sen igl viertgel digl amprem «detgas» e dar a l'oter l'inscripziun «pravlas» e creir da saveir ossa separar nettamaintg tot las istorgias popularas an pravlas e detgas scu da zavràr seiel e salegn. Na, schi simpel n'è quegl betg. Igl è bleras e bleras istorgias popularas tgi n'èn ni pravlas ni detgas, igl è otras anvezza tgi sotas-fon tant a la definiziun da la detga scu a la definiziun da la pravla. La raquintaziun populara cumpeggia sper las detgas e las pravlas er novellas, legendas e burlas. Siond dantant la pravla e la detga las duas furmas principalas ed avend las otras raquintaziuns per part igl character da pravla u da detga, lainsa igl amprem sclareir igls terms «pravla» e «detga» e sieva caracterisar las novellas, las legendas e las burlas.

Bod mintga scienzo tgi s'è occupo da la materia da la raquintaziun populara ò tschartgea da defineir la pravla e la detga. Ins dastga esser da l'opiniun tgi la pravla e la detga, siond raquints digl pievel, q. v. d. istorgias raquintadas da singuls members digl pievel ad ena cuminanza digl pievel, ston neir risguardadas ainten la muntada tg'ellas òn per auditours e raquintaders. Sch'igl pievel fo ena differenza tranter las diversas raquintaziuns, aloura sto bain quest giudezi digl pievel ans esser mossaveia per rivar tar ena definiziun gistifitgeida. Scu ia va menziuno, na fo igl ravogl digls raquintaders nigina differenza da nom tranter las diversas furmas da raquints. Igl pievel disegna tot quel tgi è ruschano, raquinto, rasdo d'en raquintader «istorgias». Ma quest indifferentissem è angal apparaintamaintg en nunancleir e nunsanteir las differenzas. Agl cuntrari, igl pievel distingua cleramaintg e giuditgescha (betg «verbis expres-

sis» mabain mentalmaintg) tschertas istorgias pusseblas, vardevlas, veiras e realas, otras anvezza fantascheia, tgutgareias, traplas e patofflas. Las istorgias tg'igl pievel crei, igl cuntign da las calas el tigna pussebel, èn detgas, igls raquints tg'el stema prodotgs da fantascheia digl raquintader actual u digls sies testaders d'istorgias, quegl è pravlas. Partend da l'antitesa «verdad — fantascheia» nous nign a cattar la differenza essenziala tranter pravla e detga. I cunvigna forse co da deir tgi questa distincziun fatga digl pievel n'è betg forse en fatg tardeiv an relaziun a l'istorgia da la tradiziun populara, ella remonta pitost agl origin da mintga pravla e da mintga detga. Uscheia cattainsa las definiziuns sequentas:

La pravla è ena istorgia da fatgs miraculous e magics tgi è independenta da las cundiziuns da la realitad e tgi vot angal diverteir igls audituors sainza pratender cretta per sies cuntign.

La detga è ena infurmaziun, en rapport oral d'en evenimaint singular ma seir e tschert tgi vot esser cartia schibain tg'el raquinta tgossas miraculousas e surnaturalas.

Tala è la differenza da cuntign tranter la detga e la pravla e da questa dareiva igl mod da pansar digl auditour anvers las duas furmas da raquint popular. Questa differenza causescha er ena differenta pusiziun digl raquintader anvers l'istorgia. Nous savain cunstatar tg'igl è omens tgi raquintan angal pravlas, oters tgi dattan la preferentscha a las detgas. Ma questa distincziun dat sia taimpra er a la furma ed agl stil da domadus raquints. Igl raquintader da detgas posseda en sens istoric, ena grond' amour per igls usits da taimps passos ed ena memorgia immensa an tot quegl tgi appartigna a la tradiziun da sia vischnanca e vallada. Cun igl pievel creir quegl tg'el raquinta (igl raquintader sez crei er igl cuntign da sias istorgias) na dastga igl rasdader da detgas mai midar ensatge digl cuntign, el sto raquintar adegna an la madema furma — sch'el na vot betg esser risguardo manzaser. Agl raquintader da pravlas anvezza, tgi raschuna angal roba da fantascheia, da quegl «da far star segl tgea», da quegl «da stueir reir da crappar e da fender», ad el igl è permess da far an ena tscherta maniera quegl tg'el vot, el dastga lascher davent en toc, attatger ensatge da nov, malager e pitturar a sies gost. Schi el è bun psicolog el peglia risguard agl auditori ed ambellescha tratgs

tgi plaian e lascha crudar scenas tgi fon manc plascheir, ma a l'istorgia scu tala el n'ò da piglier nign risguard partge nign na crei quegl tg'el comunitgescha. Igl rasdader da detgas è parmalo schi egn digls sies audituors risca da metter an dubi la realitad digl cuntign; quel tgi raquinta pravlas stess stupia sch'ensatgi cartess las sias paschongias — ad eccepziun digls unfants, digls cals el prattenda cretta. Siond carteida, la detga è generalmaintg localisada. Ella dat igl solit indicaziuns exactas da lias, persunas e taimp da l'acziun. Uscheia èn igls tetels da las detgas tr. o.: «La siarp si Tschamut», «Ils treis de Fallera a Paris», «Il bau de Vrin», «La stria de Trin», «Il scolar della scola nera e sia spusa giu Glion»¹; «Igl butatsch cun igls a Flex», «La vioula da Faller», «La dunschela da la motta Valac», «Las catter viglias da Tinizong»²; «L'alp Annarosa», «La streia da Vargistagn», «La misteriusa dunnetta da Casti»³; «Las dialas sü l'alp da Munt a Tschierf», «La fundaziun da la clastra da Müstair»⁴; «Las dialas da Clemgia (Vulpera), Pazza (Ramosch), Sent, etc.», «Il s-chazzi da Martina»⁵.

Las pravlas antschevan bel e bain tottas cun construcziuns stereotipas: «igl era en'eda en bap ed ena mamma tgi vevan treis fegls», «igl era en'eda en pover calger», «en'eda era en rètg tgi veva ena suletta feglia».

La detga vot esser verdad, ella è seveira e reala. Ella vot angal rasdar en evenimaint, en fatg istoric. Igl raquintader na vot far oter tgi mediar restanzas da la tradiziun populara, ed uscheia peglia la detga ena furma simpla, sainza maletgs e calours. La pravla è en'armuneia da realitad e semi, da serietad e divertimaint. Igl raquintader da pravlas vot, an relatond ena bela istorgia diverteir igls audituors, far cumpagneia bela ed el ambellescha igl sies raquint cun maletgs riaints e calours veivas, el dat a l'istorgia ena meira artistica, cree-scha sumeglias ed allegorias e dat fegnas descripziuns da detagls. El nomna da rar igl lia ed igl taimp da l'acziun tg'el resda, e las persunas tgi ageschan portan an general noms da fantascheia u vignan simplamaintg designeidas cun la clamada.

¹ Decurtins 2, nr. 17, 19, 20, 67.

² Decurtins 10(1) 12, 33, 37, 69.

³ Annalas 43, pag. 74, 76, 81.

⁴ Decurtins 10(2), nr. 7, 15.

⁵ Decurtins 11, nr. 1, 2, 3, 4, 5.

Damai dastga la detga, ena sort cronica d'evenimaints istorics localisos, neir numnada prosa simpla digl pievel e la pravla, pi retga e dotata da fantascheia mareta igl nom da prosa d'art populara.

I cunvigna da cunstatar tgi *bleras detgas òn an en tschert sens igl caracter da pravla*. Questas òn ena fegn pitost legrevla scu quegl è igl cas per las pravlas, ellas èn savens er d'ena furma pi retga ed òn en stil pi coloria. Er tranter las nossas detgas rumantschas existan talas istorgias tgi èn per usche deir rivadas anfignan sen la sava digl reginavel da las pravlas. Nous lain citar angal en pèr tipicas: «Igl um selvadi en la Cadi»¹; «La vioula da Sblogs», «Las vioulas da Faller», «Igl tschearf»²; «Las dialas süll' alp da Munt a Tschierf»³.

Per cunter igl è *pravlas tgi òn igl caracter da detga*, q. v. d. pravlas tgi vignan pitost carteidas digl pievel, ellas èn igl ple er raquintadas an en lungatg pi simpel tgi la gronda part da las pravlas, p. ex. «Las siat pera calzers», «Il buob che encureva il parvis», «Il cavrè», «Igl eremit»⁴; «Igl scular da la scola neira», «La paia da Nussigner»⁵.

Caracter da detga òn er las plessas da *las legendas* tgi nous quintain per solit tranter las pravlas. Nous numnain legendas istorgias tgi òn en caracter religious, tgi raquintan (ena speztga da pseudo-evangelis) evenimaints da la veta da Cristus u da l'egn u l'oter digls apostels e sontgs. Talas legendas tgi pon cun buna raschun neir numnadas er detgas èn p. ex. ainten la Crestomazia da Decurtins: tom 2 igls nrs. 7, 48, 76, 84; tom 10 nr. 19; tom 11 nr. 1. An mia collecziun èn legendas igls nrs. 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18⁶. Tar Barblan ins catta duas legendas da S. Flurin⁷.

Las burlas, quegl è istorgias d'en cuntign umoristic e magari er satiric, nous las quintain tar las pravlas. Ellas na votan betg esser risguardadas scu vardevlas ed òn angal igl intent da diverteir igls

¹ Decurtins 2, nr. 45.

² Decurtins 10(1), nr. 31, 33, 66.

³ Decurtins 10(2), nr. 7.

⁴ Decurtins 2, nr. 3, 39, 42, 91.

⁵ Decurtins 10(1), nr. 4, 19.

⁶ Uffer, Rätorum. Märchen u. ihre Erzähler, Schr. d. Schw. Ges. f. Volkskunde, Band 29, Basel 1945.

⁷ Annalas 24, 269.

audituors. Burlas rumantschas cattainsa tar Decurtins¹, Barblan², Loringett³ ed an mia collecziun⁴. Las pi derasadas e pi cunaschain-tas burlas èn las istorgettas digls Abderits; igl Tudestg las nomna «Schildbürgerstreiche» e nous Rumantschs pudessan las numnar «quellas digls da Medel», siond igl puntg da vista quantitativ da las burlas da quest gener Medel la «Seldwyla» rumantscha.

I ans resta anc *las novellas* tgi èn difficilas da definir. I sa tratta co da raquints populars ple u manc miraculous ed uscheia er ple u manc da caracter da pravla. Avend las novellas er igl intent da diverteir igl auditori e siond an general en po fantasticas, nous las schunschain a las pravlas. La nossa litteratura orala canoscha er encal novella⁵.

Sa basond sen igl cuntign, l'ideia e la furma, la scienza stabillescha la suandonta classificaziun da pravlas: 1° *pravlas d'animals* (noua animals portan l'acziun principala), 2° *pravlas magicas* (quegl è propi las veiras pravlas), 3° *pravlas-legendas* (da caracter da detgas), 4° *pravlas digl gener da novella*, 5° *pravlas burlescas*. Igl è naturalmaintg blerischmas istorgias tgi pon appartigneir tant a l'egna scu a l'otra classa da pravlas.

Nous vain cunstato tgi la differenza essenziala tranter la pravla e la detga schea aint igl giudezi digl pievel: ver Paid — fantascheia, e nous vain remartgea tgi tala distincziun sa fo valeir fingio d'igl origin da quests raquints. Nous na dastgain dantant betg ambliadar tgi la pravla e la detga èn fignan ad en tschert tant paraintas, q. v. d. igl è ena parantela d'origin tranter la detga ed igl muteiv da pravla. Las reischs da la detga schean ainten la cretta digl pievel. Igl pievel (nous discurrign digl pievel ple u manc primiteiv) tschertga, catschea d'en impuls ed instinct nutria da la cretta primiteiv-magica a leir sclareir ed ancleir tscherts evenimaints misterious, bizars e frappants. El vot saveir scu en om vegia pudia d'aventar suroura retgun, el crei a la pussebladad d'en cuntact cun potenzas surnaturalas principalmaintg cun igl diavel.

Igl pievel vei spierts davos singulars fenomens da la nateira (steilas tgi crodan, orcans, urezzis, tun e tgametg); tschertas fur-

¹ Decurtins 2, nrs. 73, 107; 10(1), nrs. 12, 21; 11, nr. 4.

² Annalas 24, 270—316.

³ Annalas 43, 95 e 97.

⁴ varda pag. 21 ⁶ nrs 22, 13, 24.

⁵ Decurtins 2, 129—142; 11, 235.

maziuns da crepels e tgavorgias igl stomplan a cattar declaraziuns (craps digl diavel, tgavorgias infernalas etc.). Tuns indecis ed nunin-
cligibels tgi sa ron santeir ainten gods e muntognas, surtot la notg,
mainan a las detgas da sains sfundros, da tgatschas da spierts, da
raschienis e cants da spierts nunspindros. La cretta, digl reminent
fitg vulgarisada, ainten la pussebladad tg'igls trapassos turnan sa-
vens puspe ainten la cuminanza digls veivs fo nescher las bleras
detgas da pievels da notg e da povras ormas tgi von da notg per
tgesas, aclas e fons. Schi nous stibgiain las nossas detgas ruman-
tschas, nous cunstatain talas da tot igls geners cant agl origin. Nous
vain *detgas da dias* («sontga Margriata», «istorgias da dialas, violas
ed uldanas»), *detgas da la nateira* (istorgias tgi raquintan dad es-
sers tgi fon plover e neiver e dar garnela, detgas da draguns etc.),
detgas istoricas (tgi resdan da persunas istoricas, p. ex. Carlamagn
a Müstair), *detgas da catastrofes* (raquints da martgeas sfundros,
da boas e terratrembels, etc.), *detgas magicas* (sculars da la scola
neira), *detgas da streias e striuns*, *detgas da tesors zuppos*, *detgas
an furma da legendas* (igl è tschertas legendas tgi na sa laschan
betg aschunscher a las pravlas), *detgas digl diavel*, *detgas da tra-
passos tgi turnan e da pievels da morts*.

*La pravla è ena cumposiziun da singuls
muteivs da pravla.*

Quels muteivs nous pudain igls cumparagler agls crappigns
tg'igl man d'en artist ò cumbino an en stupent e magnific mosaïc —
la pravla cumpletta. Igl muteivs da pravla èn damai pi veders tgi
la pravla sezza, ed èn an ena epoca noua rigivan ena cretta ed ena
cultura primitivas nias mess a disposiziun digl autour da pravla.
Nous cunstatain co la parantela tranter la detga ed igl muteiv da
pravla. Igl muteiv da pravla è a sies taimp sto cartia scu la detga;
detga e muteiv da pravla òn gia en'eda igl intent e la meira da
sotasfar agl insazgevel giaveisch digl uman da pudeir sclareir tot
las dumondas stgeiras, agl instinct primiteiv digl carstgan da vuleir
scuvreir las causas d'evenimaints misterious e stgeirs. Igl bun quin-
tader ò aloura furmo da quests muteivs (tgi èn da origin er paraints
cun igl mît) l'istorgia ed el ò fatg quegl da maniera usche artistica
e psicologicamaintg fegna tg'igl auditour ò antschet a giuditgir quest

gener da raquints en bel maletg, en maletg plaschevel, ma en prodotg da fantascheia sainza fons real. Per en pievel tgi stat sen en scalem da cultura tgi igl lascha aint igl stadi d'anim primitiveiv da creir agl muteiv da pravla, zuppo ainten l'istorgia, è la pravla anc sumiglianta a la detga. Quegl vala naturalmaintg tant per en pievel scu per igl singul individu — e quegl è la causa per la cala igl raquintader da pravlas — an nossas regiuns ed an nos taimp — na pratenda betg digls carschias, mabain digl unfant tg'el accepta sia istorgia scu veira e reala. Igl unfant ò (cant dei anc lainsa far d'el en carschia avant ons?) scu igl carstgan nunciviliso en pansar ed ena fantascheia primitiveiv-magica.

Muteivs da pravla èn tr. o.: *La matta dasdada d'ena sên magica* (ex. «Reinold la marveglia»)¹. La cretta ainten la sên magica è derasada tar blers pievels ed è pi viglia tgi la detga e la pravla. Questa cretta è da tschartger ainten en taimp noua igl pansar primitiveiv-magic occupava pi fitg l'orma digl carstgan. Per quest pansar è la veta ena forza misteriosa tgi è lieida a tschertas parts digl corp (sanc, lev, deir, tgavels). *Igl animal da simpateia e la planta da simpateia* (ex. «Il pescadur»)². Muteivs da quest gener èn fundos sen la cretta digl carstgan tgi exista ena coerenza ed en connex tranter sia veta e quella da la nateira tgi igl circonda. Oters muteivs da pravlas ò furnia *la veta digl semi* (ex. — problems insolvels — «La princessa dil temps veder»³, «L'istorgia da Bucobello»)⁴ e *la veta digl giaveisch* (ex. «Igl mogn or digl satg»)⁵. Isanzas preistoricas finalmaintg òn relaschea memorgias tgi mettan a disposiziun muteivs da pravlas, uscheia *igl anguladetsch da la spusa* (ex. «L'istorgia da Bucobello»)⁴ ed *igl sacrijezi da carstgans* (ex. «La princessa dil temps veder»)³.

La pravla è ena creaziun d'en singul autour.

Nous vain via tg'igl muteiv da pravla è naschia — scu la detga — da la cretta e digl pansar primitiveiv-magic digl pievel. Quegl n'è ampè betg pussebel per la pravla cumpletta. Tschertas furmas da

¹ Uffer, Rtr. Märchen . . . , pag. 164 (resp 182).

² Decurtins 2, 50 (nr. 40).

³ Decurtins 2, 16 (nr. 10).

⁴ Uffer, Rtr. Märchen . . . , pag. 122.

⁵ Uffer, Las istorgias da barba Plasch Calger, 1948.

pravla fitg simplas pon esser nascheidas ainten la cuminanza digl pievel. En exaimpel d'ena tala furma simpla cattainsa ainten tom 2 da la Crestomazia cun igl tetel «Il salep e la farmicla»¹. Questa pravla, q. v. d. igl cuntign da questa istorgetta è cunaschia ainten la tradiziun populara da tot las valladas rumantschas, igl tge demossa la vigliadetna venerabla da la pravla, ma er la pussebladad da la naschentscha simultana tar Ladins e Renans (tranter las pravlas d'oters pievels, nous na vain betg anc savia cattar ena parallela!). Igl volum 9 da la Crestomazia² cuntigna la pravla an furma da canzun populara e porscha duas variantas, ena putera ed ena valladra tgi mossan en' accordanza sorprendenta cun la pravla sursilvana.

Igl è interessant da cunstatar tgi las pi viglias canzuns popularas, detgas e pravlas existan ainten la tradiziun orala da las valladas digls Rains e digl En. Quest fatg tgi gio Decurtins³ ò cunstatò a sies taimp permetta la conclusiun tgi er la separaziun culturala digls divers territoris rumantschs è en fatg relativamaintg giuven scu quegl vala er per la diversità linguistica.

Schi pravlas digl gener da la soura-citada pon esser stadas creadas ainten la cuminanza digl pievel n'è quegl seiramaintg betg il cas per las furmas pi retgas e pi artisticas da la pravla e n'è er betg igl cas per la novella populara. Las pravlas pi retgas, nous las stuain giuditgier creaziuns da singuls autours anonims e dotos d'ena vasta e fritgevla fantascheia. Questas creaziuns individualas èn — scu quegl è igl cas per la canzun populara — daventadas possess public, possess digl pievel, da la cuminanza da vischnanca, cuntrada e paeis. Uscheia òn las pravlas, daventadas possess public, subia tschertas midadas cunvignaintas a la mentalità ed agl gost da l'egn e l'oter pievel. I vala co forsa da deir tgi la cumparaziun an quest gro cun la canzun populara è angal ena relativa. La canzun ò suppurto aint igl decurs digls tschentaners midadas e modificaziuns pi grondas partge ella è daventada — er la canzun populara è da origin en' ovra individuala — an en sens digl tottafatg different, an moda blier pi generala possess public. Ainten la veta da la canzun populara è adegna en domber pi grond da personas tgi peglian ena part

¹ Decurtins 2, 128 (nr. 103).

² Decurtins 9, 182 (nr. 132a, b).

³ Decurtins: Geschichte der rätor. Literatur, an Grundriss der rom. Philologie, da Gröber, p. 218 e Decurtins 10(2), VIII.

activa, tgi cantan e von midond e aschunschond vers e magari er meds, principalmaintg an furma da returnels. Igls possessours e mediatours da las pravlas èn pero adegna singuls raquintaders par-tscherts, omens tgi òn en dun special da rasdar, ena vasta fantascheia ed en veiv interess per las istorgias iertadas. Igl solit èn quels raquintaders er els buns puspe da crear u cumponer novas istorgias. Igl raquintader dastga operar cun igl sies material, scu igl pievel tgi canta, cun las sias canzuns. Nous vain cunstatò per tge muteivs en tal ageir n'è betg permess agl quintader da detgas.

Nous stuain damai ans figurar la naschentscha da las pravlas scu suonda. Igls muteivs da pravla, carschias dad en stadi d'anim e da cretta primitiveiv, èn nias utilisos tras igls singuls autours scu materia prema. Quels singuls carstgans òn elavuro las istorgias tgi èn stadas transmessoas par veia orala da generaziun an generaziun.

Danonder vign la pravla?

E igl origin da las pravlas da tschartger tar en pievel primitiveiv u tar en pievel civiliso? E igl paeis uriunt da las pravlas la patria originala d'en pievel original digl cal dareivan tot igls pievels tgi possedan pi tard pravlas? En las pravlas neidas creadas egna an questa regiun e l'otra an tschella? E forsa la madema pravla neida furmada independentamaintg tar divers pievels?

Quels tgi òn igls amprems, incitos da las ideias romanticas e folcloristicas da Herder, rimno pravlas an Europa, respectivamaintg an Tera Tudestga, igls frars Grimm, òn tschartgea igl amprem (1814) da sclareir igl origin da las pravlas. Els eran parsvadias d'aveir catto ainten las istorgias transmessoas oralmaintg a la posteritad restanzas e ruegnas digl mît antic, da las viglias detgas da dias e deias. Pi tard (1859) ò igl sanscritist Theodor Benfey, er en Tudestg, declaro las Indias patria uriunta da las pravlas e pruvo da demussar tgi questas seian stadas purtadas an Europa a l'epoca da las cruschadas. Ma ins ò retgavo digl tesor da las pravlas digl occident istorgias pi viglias tg' igl buddhissem, q. v. d. pi viglias tg' igls prers buddhists tgi vessan a lour taimp gia d'aveir scretg las pravlas indas scu exaimpels e sumeglias per lour predis. Perscrutaders angleis e scots (E. B. Tylor e Andrew Lang) òn lia cumprovar tgi las pravlas eran neidas creadas independentamaintg tar igls divers pie-

vels (schi nous cattain la madema pravla ainten las Indias ed an Europa — uscheia la teoreia digls dus scienzos — quegl n'è betg igl resultat d'ena emigraziun, resp. immigraziun da l'istorgia, mabain en fatg tgi dat pardetga da mademmas cundiziuns mentalas tgi òn fatg nescher igl madem raquint). Quegl po esser pussebel per la detga u per part er per igl muteiv da pravla. Questa teoreia po magari avoir sia valour per tschertas furmas simplas, ella na po anvezza mai declarar la coesistenza da mademmas pravlas cura tgi sa tratta da furmas retgas, artisticas e da novellas tgi èn tant e tant prodotgs individuals. Ozande sa fonda totta scienza da la pravla sen la metoda geografica-istorica, svilupada igl ampren digls scienzos finlandeis Antti Aarne e Kaarle Krohn e perfecziunada digls Tudestgs, principalmaintg Ernst Kuhn e Johannes Bolte, digl Angleis Stith Thompson e digl Tudestg Wesselski, per numnar angal tschertegns digls pi cunaschias perscrutaders da la litteratura populara.

Questa metoda moderna cunfronta tottas variantas d'ena pravla e daclera an cunsequenza da questa cumparaziun tal paeis patria d'ena pravla tgi dat igls ples exaimpels ed aint igl cal las singulas variantas preschaintan la cumposiziun pi cumpacta e perfetga. Uscheia ò la scienza cumpruvo p. ex. tgi la cunaschainta pravla «Igls musicants da Brema»¹ è d'origin asiatic, la pravla digl «valerous schnederet»² uriunta germana e l'istorgia da la «princessa superba»³ tradiziun populara lateigna-rumantscha.

La pravla è en raquint popular internaziunal

La scienza ò pudia erueir la patria da tschertas pravlas, na da tottas, cun tschertezza zond angal d'ena pitschna part. La vigliadetna d'ena pravla n'è mai fixabla an èna maniera exacta partge i sa tratta co da raquints orals tgi pon esser naschias per part ainten taimps preistorics relativamaintg a l'Europa centrala p. ex. Igls studis èn reuschias da cumprovar tg'igls muteivs da pravla e las pravlas sezzas scu cumposiziuns litteraras da divers muteivs èn la proprietad generala da tot igls pievels. Nous dastgain damai angal

¹ Varianta rum. Decurtins 2, 62 (nr. 51) „Ils camerats“.

² Decurtins 2, 57 (nr. 46) „Il schnider che haveva mazzan siat e blessau siat“.

³ Decurtins 10, 616 (nr. 7) „La princessa loscha“.

discorrer d'ena pravla germana, lategna, orientala (araba u inda), etc., schi nous risguardain, ans tgappond digl domber extraordinari da variantas e da furmas cumpactas, igl pievel d'egna da questas famiglias linguisticas e culturalas autour da l'istorgia. Nous cattain oz tot las pravlas cunascheidas bel e bain tar tot igls pievels europeics. Nous cattain savenz las mademmas canzuns popularas e las mademmas pravlas tar tot igls pievels digl occident, quegl tgi n'è betg igl cas per la canzun istorica e per la majoriad da las detgas tgi relateschan fatgs istorics geograficamaintg localisos.

Schi nous discurrign oz da pravlas franzosas, talianas, tudestgas ed otras, nous pansain ad istorgias popularas raquintadas an quels paeis da generaziuns a generaziuns da raquintaders populars da quellas naziuns. Las differenzas tgi talas pravlas pon manifestar èn impurtantas, èn interessantas, ma ellas èn secundaras relativamaintg agl raquint scu tal. Pigliain p. ex. la madema pravla an sia furma taliana ed an sia furma nordica, per cumparegler dus tips extrems. Questa pravla scu cumposiziun litterara da muteivs da pravla schaschents ainten la cultura primitiva d'en pievel preistoric, po esser stada creada sper la mar digl nord u sen las rivas digl mar mediterran e sieva esser viageida da mesanotg vers mezde u viceversa, oz ella ò dus vistgias, en talian ed en tudestg. La pravla taliana ò calours pi rientas, ena cuncepziun pi legrevla, la tudestga è pi magica, pi misteriosa, pi pesanta. Las diversas pravlas òn subia l'influenza digls divers pievels tgi las òn raquintadas a travers igls tschentaners. Ple tgi ena pravla è neida accommodada agl spiert, agl character ed a la veta culturala d'en pievel e cun pi gronda raschun dastg' ella neir numnada pravla da quel. E tschert maretan pravlas tgi nous cattain magari angal tar en pievel da neir attribueidas a tal, sainza dubi schi nous savain demussar tgi ellas èn stadas creadas aint igl ravogl da quella naziun. Quegl vala per tot las pravlas, damai er per las rumantschas. Tschert gioia er la grondezza relativa d'ena naziun e d'en territori linguistic ena rolla cunsiderevla. I po esser tgi la perscrutaziun vigna en bel de a demussar tgi exista ena pravla tipica per las regiuns da las Alps, forse ena pravla tipica per igl territori rumantsch.

Nous cunstatain oz tgi las nossas pravlas rumantschas, q. v. d. las pravlas raquintadas e rimnadas an tera rumantscha fon part agl grond tesor internaziunal da pravlas popularas. I sa tratta damai

dad istorgias orientalas, mediterranas e nordicas e quegl po forsa mussar en bel de la scienza — magari er da pravlas creadas aint igl circuit cultural da las Alps. Scu, q. v. d. par tge veias questas istor-gias cumpletas en rivadas tar nous e cura, quegl è dumondas tgi pratendan per mintga singula pravla sia atgna rasposta. Po igl esser pussebel tgi l'egna u l'otra da las nossas pravlas seia stada creada dad en autour da nos territori? Fersa! La perscrutaziun da la nossa tradiziun orala e sia cumparaziun a quella dad otras naziuns ans daro en de igl sclarimaint da questa dumonda.

Las pravlas raquintadas tar nous tgi òn variantas tar oters pievels (q. è burmaintg tar tot igls pievels europeics, agl manc) èn prubablamaintg rivadas tar nous an epocas differentas e par diversas veias. Per sclareir questa dumonda, igl è necessari da cunfron-tar tot igls prodotgs da nossa tradiziun, principalmaintg las canzuns popularas, las detgas magicas ed igls pravervis cun la tradiziun digls pievels vaschigns. Nous stuvain planet neir d'erueir per l'an-tiera tradiziun orala rumantscha quegl tgi n'è utro betg da cattar, e nous stuvain far adatg scu quegl tgi nous vain cun igls oters an possess comunabel è nia modifitgia da las generaziuns digls noss antenats, q. v. d. adatto agl spiert ed agl character rumantsch. Pir uscheia nignsa a canoscher questa orma rumantscha tgi è existenta er schi la gronda part da nous na la posseda betg ple u la posseda mori-bunda, an oters terms, zuppada sot en vistgia internaziunal dad hote-lier u en vistgia regalo per la murdia da la Svizzra tudestga.

Cuncernent las pussebladads dad immigraziun da pravlas ia na sa betg far oter tgi far encal indicaziun provisorica. I para tgi tscher-tas pravlas seian purtadas tar nous digls Vallesans. Otras istorgias sa baseschan sen la collecziun da Grimm ed èn neidas tar nous an furma tudestga, scretga. Tschertas pravlas (furmas da Grimm e furmas pi viglias) ans òn purto igls unfants tgi gevan, igl è duas generaziuns, agl Svob. L'egna e l'otra pravla darivonta digl orient ans po aveir regalo igl trafic cun Vanescha. Las pravlas magicas ladinas èn an part sumiglientas a furmas da Grimm, an part fitg sumiglientas a pravlas talianas. Bleras burlas èn comunablas cun igl Tirol e cun la Lumbardeia. Nous possedain pravlas tgi òn fur-mas fitg sumiglientas a pravlas rimnadas an Frantscha. Na pon betg er sultos grischuns aveir purto cun els pravlas da las teras estras noua els vevan fatg sarvetsch militar, scu quegl è igl cas per

bleras canzuns popularas? En fatg remarcabel è quel tgi nous cun-statain pacas parallelas da pravlas tranter igl territori rumantsch grischun e la Svizzra tudestga. I vala co da deir tgi an Svizzra tudestga èn stadas rimnadas proporziunalmentg bler pi pacas pravlas tgi tar nous. Igls Svizzers tudestgs èn cant a la pravla fitg dependents da la collecziun grimmiana, dantant tgi nous vain en grond domber da pravlas tgi n'òn navot da far cun questa amprema gronda collecziun da pravlas rimnadas an Europa.

Exista ena pravla populara rumantscha?

Tot quegl tgi nous vain relato fignan ossa vala tant per las pravlas rumantschas scu per quellas da tot igls oters pievels. Anfignan tgi nous na vain betg catto pravlas tgi dastgessan neir numnadas cun dretg e raschun «creaziuns d'ena cultura d'origin alpin (celtic?, retic?)» ischans iertavels da pravlas internaziunalas (v. d. mediterranas, nordicas, orientalas) scu mintg'otra naziun, tg'ella seia gronda u pitschna. Quegl vala an amprema lengia per las pravlas magicas. (An en tschert sens restranschia, sa tgappond digl origin digls muteivs da pravla — stadi d'anim primateiv — dastgess angal la «pravla magica» neir numnada pravla. A partair digl mument pero tgi la pravla ò ratschet la funcziun da trattigneir e diverteir igl auditour, dastgainsa designeir er las novellas, legendas, las burlas e las pravlas d'animals cun igl term da pravla.)

Cun igl crescher da la civilisaziun e cun la victorgia adegna pi perfetga digl cristianissem ò igl muteiv da pravla pers sia muntada magica-religiosa e la naschentscha da novs muteivs da pravla (magica) è ple e ple neida randeida impussebla. A la creaziun da burlas e pravlas d'animals (tgi na funseschan betg sen muteivs magics) n'ò igl cristianissem betg gia caschun da far opposiziun — ad excepziun da tschertas burlas obscenas e immoralas. E la furmaziun da legendas a la finala ò parfign catto ainten la duttregna cristiana e biblica en tschert stimul.

Cuntemplond tottas questas diversas furmas da pravla scu nous las cunaschain oz, stuainsa pudeir dar ena rasposta pusiteiva a treis dumondas schi nous lain demussar e cumprovar cun siertad absoluta l'existenza da pravlas rumantschas, schi nous lain discorrer da pravlas nossas. Las treis dumondas èn: Existan pravlas rimnadas an tera rumantscha tgi òn subia ena assimilaziun essenziala agl

nos caracter ed agl nos spiert? O la veta culturala digl pievel rumantsch aint igl decurs digl taimp passo mess a disposiziun d'en amprem raquintader (q. v. d. d'en autour da pravlas) muteivs indigens? O igl nos territori produtgia ensacuras raquintaders tgi èn stos capavels da crear novas istorgias?

Adaptaziun da pravlas internaziunalas

A prema vista las plessas pravlas rumantschas ans paran esser scu bleras pravlas franzosas, talianas e tudestgas. Ma schi nous las ligiain cun en po d'attenziun remartgainsa dalunga grondas differenzas. Igl è naturalmaintg difficil da cattar per usche deir igl prototip da la pravla rumantscha — nous vain pravlas rimnadas e messas an furma scretga da differentes collectours. Betg tottas nossas pravlas òn ratschet ena furma scretga fidevla a la furma raquintada, creada spontanamaintg digl quintader. Nous vain rimno nusez anfignan oz var 200 raquints populars. Igls noss manuscretgs èn tras e tras fidevels a la furma raquintada. Digl puntg da vista scientific nous stuvain cunstatar tgi igl tun popular ed igl stil e lungatg digl pievel s'è mantignia tar ena cantitad remarcabla da nossas pravlas nudadas. An mintga cas las pravlas ainten la Crestomazia da Decurtins n'òn cant agl stil betg subia ple modificaziuns tgi tantas e tantas pravlas da collectours an otras teras. Las pravlas tudestgas da Grimm èn seiramaintg pi «sfalzifitgeidas», pi artificialas. Pi litterarisadas èn anvezza las pravlas da Gian Bundi e quellas da Lina Liun. La pravla stilisada d'ena fegna penna n'è betg da sprezzar, angal tg'igl è da ceder da numnar talas raquintaziuns «istorgias raquintadas digl pievel».

Schi nous stibgiain las nossas pravlas rumantschas, nous cunstatain divers fatgs interessantischems tgi demossan cant fitg la raquintaziun internaziunala è neida aint igl decurs digls tschentanners adaptada agl caracter da nos pievel rumantsch. Ainten prest tot las pravlas rumantschas sa manifesta *en ferm sens realistic*, ena cunsenztg da la realitad tgi savens para da piglier a la pravla gist quegl tgi è caracteristic per ella — la magia, la fantascheia, igl colorit fantastic, ed igl obscur e zuppo.

Quest sens per las cundiziuns da la realitad disferenziescha la pravla rumantscha da la tudestga tgi è pi misteriosa, pi magica e da quella taliana ed orientala tgi è pi fantastica. Igl realissem da

nossas pravlas sa manifesta gio ainten *la tendenza da localisar* igls evenimaints rasdos — tgossa tgi è an sasez cuntrara agl character da la pravla ed appartigna a la detga. Igl fatg da la localisaziun, nous n'igl cattain betg angal tar la burla, q. v. d. tar la pravla umoristica (scu quegl è savens igl cas er tar oters pievels) ma bain er tar la pravla magica — en fatg zond remarcabel. Igl è interessant tgi *las pravlas ladinas èn bler pi savens localisadas tgi las sursilvanas e quellas digl Grischun Central*. Da nonder vign ena tala differenza? I n'è betg forza tgi igl Ladin vess ple gost a la detga tgi igls oters Rumantschs. Na, pitost igl cuntrari; nous cunaschain absolutamaintg ple detgas sursilvanas tgi ladinas. I po esser tgi la localisaziun da tantas pravlas engiadineisas detta paretga d'ena pi gronda cultivaziun litterara da quest gener da raquints populars ainten las vischnancas sper igl En. Ma forza è quest fatg angal ena documentaziun d'ena pi ferma spersa da *la cuminanza raquintonta* an Engiadina — surtot an Engiadin' ota, da la cala nous possedain la gronda part da pravlas ladinas e tgi è an madem taimp igl territori rumantsch tgi ò cunservo igl manc la viglia cultura indigena. E dafatg, an Surselva, Surses ed Engiadina Bassa cattainsa anc igls davos decennis, schi betg ons, sen las aclas questa cuminanza raquintonta, v. d. la reuniun da pours sieva surasontga ainten en uvigl noua tg'ins raquinta pravlas e detgas, pitost noua tg'ins stat a plaz furmond igl auditori d'en raquintader cunaschia.

An Surses vainsa savia cunstatar tgi anc ozande vign raquinto, bain da rar, sen las aclas. Igls pacs cass tgi nous vain controllos òn pero musso tg' igls raquintaders rasdavan angal istorgias tgi els vevan ligia durant las seiras d'unviern — las istorgias digls vigls èn eidas a la fossa cun igls vigls. Anc anturn la midada digl tschentaner existiva igl eir a plaz a tadlar istorgias er igl unviern an vischnanca. An Engiadin' ota nous na vain betg las aclas scu an Surmeir, ma an vischnanca niva raquinto er lo. Pero è questa furma da trattignamaint eida a perder tar igls Puters forza duas generaziuns pi bod tgi tar igls Tulans. La pravla litterarisada è anvezza neida cultivada nagliour cun tant anim e gost scu an Engiadin' ota. Ediziuns scu quella da Gian Bundi¹ e da Lina Liun² n'òn ni la Surselva ni l'Engiadina Bassa ni Surmeir cunaschia fin

¹ Gian Bundi, Parevlas engiadinaisas.

² Lina Liun, Parevlas engiadinaisas, Samedan.

oz. Ma tant Bundi scu la Liun òn cultivo la pravla agl tschent per tschent scu raquint per igl infant; scu istorgias per la mattaneglia èn las pravlas da tots dus collectours neidas publitgeidas ed ancle-tgas d'igl cumprader digls codeschs. Nous stuain damai admetter tgi an tera putera seia gio duas u treis generaziuns nia raquinto angal ad infants, ma betg ple tranter carschias. Questa cunstataziun vign affermada er d'igl fatg tgi 50 % da tot las pravlas d'animals rumantschas — pravlas las calas ston neir risguardadas scu tipicas per neir detgas agls infants — èn stadas rimnadas ainten las vischnancas puteras. Tge ò la localisaziun da far cun igl fatg tgi vign raquinto ed è gio da dei nia raquinto angal ad infants? La fantascheia digl infant vign dasdada da maniera bler pi intensiva schi igls lias d'acziun sa cattan ainten l'atgna vischnanca e val. L'istorgia davainta per igl infant ena part integrala da quegl tg'el sto saveir e canoscher da sies cumegn e da sias relaziuns. La pravla vign — nunobstant igl cuntign magic — familiarisada e sa tschainta aint igl anim digl infant scu igls noms da pros ed èrs e scu igls surnoms digls cunvaschigns. Dantant na lessa oz betg gio giuditgier schi igl fatg da la localisaziun da la pravla, tgi è sainza dubi tipic per l'Engiadin' ota, è en resultat da la cultivaziun artistica digls davos decennis u sch'el fo part ad ena tradiziun pi viglia.

Localisaziuns da pravlas sursilvanas, nous na cunaschain oter tgi treis: «Il retg da Spagna, ne Sogn Luregn», «Il mazza gigants», «Ils treis lufts»¹. Aint igl Grischun Central èn neidas raquintadas duas pravlas localisadas: «Son Giatgen Galize» (la madema istorgia scu «Il mazza gigants» sursilvan)² e «Ils dus frars ca faschevan ils negoziants»³. Tranter las pravlas engiadineisas nous cattan diversas localisadas: Gian Bundi «Ils murdieus da la Punt», «Cumpêr uors e cumêr vuolp»⁴, «Il dragun giò'l mulin»⁵, «Il dragun nel god nair», «Il prinzip e sieu cumper», «Il fer laina vi'n Gravatscha»⁶; Lina Liun «Ils tramegls da las mürinas», «Las nozzas da cumper salip e cumer lindora», «Il chödin da Crasta», «Töchin e Töchet chi

¹ Decurtins 2, 9, 63, 75

² Decurtins 10, 621.

³ Annalas 43, 166.

⁴ Annalas 15, 218 e 244.

⁵ Annalas 16, 337.

⁶ Annalas 18, 269, 280, 288.

giaivan ad uzuns», «Buetin»¹. En exaimpel da localisaziun ans dat er Barblan: «Ils homenets collas chappas nairas»². Da las pravlas da mia collecziun èn localisadas: sen 25 ladinas 13, ma sen passa 100 digl Grischun Central angal 4.

Otras pravlas na dattan betg propi igl nom digl lia d'acziun, ma raquintan p. ex. «an ena pitschna vischnanchetta...» u sumigliantamaintg, e peglian uscheia gio cun l'introducziun igl caracter ester u indefinia digl raquint.

An questa labour fitg limitada n'è betg pussebel d'enumerar tot las scenas tgi dattan paretga digl sens realistic da nos pievel, resp. da noss raquintaders. Nous stuain per oz ans restranscher a pacas indicaziuns.

I capetta tgi nous cattain ainten las nossas pravlas ena tscherta *demagisaziun*, ena eliminaziun da tratgs magics, en ramplazzamaint da tals fatgs mediont soluziuns pi realsticas. Eгна da las variantas rumantschas da la cunaschainta pravla d'«Alvigna» (Biancaneve — Schneewitchen), «La gioun' alva scu la neiv e cotschna scu igl sanc»³ raquinta scu la carmera (la madregna) metta en fular anturn culez a la matta, fo aint en latsch e steira per la stranglar, fignatant tgi la matta croda per tera e tschella crei tg'ella seia stranglada. Damai navot d'ena tschinta magica tiztgintada scu raquintan las otras variantas, mabain en' acziun fitg realstica.

Igl realissem digls noss sa mossa er an tschertas pravlas raquintadas an ena furma curta, cuncisa. Quest «*far curtas*» (Couper court — kurzen Prozess machen) è tipic tant per antieras pravlas scu er per tschertas scenas d'istorgias pi exteisas. Quest ageir sainza preambels demossa savenz en realissem crudevel, parfign satiric. Exaimpels da questa sort pravlas èn: «La princessa noscha»⁴, «La princessa loscha»⁵, «Igl dus frars e igls morders»⁶, e tantas otras.

An bellischnas pravlas nous scuntrain scenas tgi èn caracterisadas da quest ageir subit, sainza gronds complexs da retignentscha. En pèr exaimpels pon esser sufficiaints: — *Lura vegn ei ora in e damonda tgei che ti veglias. Ti dias: frina salin. Lur tschaffa quel*

¹ p. 3, 10, 21, 24, 26.

² Annalas 24, 234.

³ Decurtins 10, 617.

⁴ Decurtins 10, 612.

⁵ Decurtins 10, 616.

⁶ Decurtins 10, 620.

tei pil tschop e gi «Cun tei vi jeu jar jrina salin; mo neu neu tscheu!» Enaquella fai: «Allé liun! Allé uors! Allé Curasch!» e quels vegnan a mazzacrar giu tuts en il mulin¹. — Dad egn tgi veva blers ons fatg igl suldo e vess gia d'intercureir partge las feglias digl rètg duvravan mintga de set pera calzers: — Alla finala tertgava el, sch'el savessi buca explicar quei sche jussi ei er buca grond donn de stuer morir, pertgei luvrar vulev' el buca pli².

Ena pravla surmirana «Igl utschel»³ fetta: — Quest era ossa retg avonda e dumonda, sch'el na less betg maridar. «Forsa plaschessigl egn da quellas treis soras tgi vignan or baselgia igl davos?». «Cala?», «La giouna», «Quella ast da veir!» E la mareida. L'oter de è sto la solemna nozza ed a me ònigl do da nozzas ena tga-pela tgi va anc ossa. —

Questa tendenza da taglier curt maina savenz tar situaziuns tragicomicas e furma uscheia igl origin digl *umor primateiv*, da quel umor burmaintg indefinibel, freid e setg tgi dat tanta veta e tant spiert a nossas pravlas. Tar questas scenas ins sainta per usche deir scu igl raquintader veiva tranter las persunas da sia istorgia, scu el peglia — tschert da maniera suverana — part a l'acziun. Tادلain encalegna da questas scenas: — L'otra duman la jantschela catta ena bursa daners sot igl plimatsch e tots suspetgs vignan tgi quels mats vessan angulo quels. Igl ustier jo per dumonda: «Vez co amblido navot?» «Na», l'egn dei: «Igl mies hegal vaia»⁴. — «Co er' aint trenta morders tgi tschanavan, ena viglia tgi niva aint cun cuppas pizochels. El painsa: tgi so chi te tiressas ena schluppatada aint per la bucca agl capo digls morders, tgi era sensom la meisa. Co chergia'l la si' jisa e teira ena schluppatada aint per la bucca, dantant scu el veva parmans da magler ena stgaina pizochels⁵. — La jegla dil retg ha per engraziament offereu ad el sia persuna. Mo el haveva nuota pli che in ton tschaffjen, e gi, ch'el vegli eunc patertgar in on e treis dis⁶. — «Nua has teu um?» grescha el, vegnent en dad esch. «O, lez ei morts; mira leu sin truca, sut quei battlini en!» «Möscha a quel sto jeu eunc suenter la mort tgigiar en bucca!» rispunda il frar, va vi

¹ Decurtins 2, 3 (23).

² Decurtins 2, 7 (34).

³ Decurtins 10, 610

⁴ Decurtins 10, 611 (28).

⁵ Decurtins 10, 621 (31).

⁶ Decurtins 2, 4 (40).

sur el en per far ses fatgs, mo enaquella dat il miert ina tala murdida che tschel dat in griu e gi, ch'el vegli buca haver de far pli cun morts¹. — Essend arrivaus sper il crucifix fa el ina tarmenta reverenza, trai giu la capetscha e di si per Niessegner « Bien gi! Bien gi! » Mo Niessegner rispunda nuot. Ussa garescha igl um pir che mai: « Bien di! » mettend vitier: « Ti mai buca fa il cut! »² — Aba! quellas femnas veglias sto ins schar dir zitgei; ellas han adinala bucca aviarta, tratga il mat e va vinavon³. — Quei ha il giuven fatg, e sesent el giu ein quels de Schlans vegni, ed el ha entschiet a cupidar⁴. — Cun quei sac eis el ius giu egl ufiern e ha dumandau frina. Ils giavels han stuiu rir e detg, el seigi in lap. Quei ferm jageva denton buca tschetta bigiet e ha marclau ils nauschs de tala maniera ch'els han stuiu portar neutier il siu sac plein frina. — Il patrun ha patertgau: jai ira el egl ufiern per daners l'autra ga! Quei va sil viv, lura fan ils giavels auters turnitgels. — Essent igl on quei di alla fin, ha il jumiegl dau al maladurdau patrun ina frida ch'el ei ius siat dis lunsch. Quei era in de quels ons!⁵ — Sil fiat ch'el veva giavischau quei, veva el ina tuaglia e schent: « Tuaglia terestegia! » ei quella stada emplenida cun bunas spisas: schambun, carn criua, groma, ris, chistognas, e surtut cun debia buteglias d'in excellent Vuclina vegl⁶. — El veva mo dus de treis rizers en tastga, treis pil paun e treis pil vinars. Sin via ha el entupau in pupratsch, um vegl . . . Nies schuldau ha dau a quel treis rizers. Buca ditg suenter eis ei vegniu in um bia pli pauper . . . ch'il schuldau che veva in cor sco 'gl aur ha dau ils treis rizers dil vinars⁷. — Il schuldau ei semenau entuorn ed ei ius giu nua ch'ei caischan grass, mo strusch cha il giavel ziep che veva quei di guardia viu el, ha el griu: « Sarrai las portas e schei buc' en quel, quei ei in cherli che smacca nus tuts! » . . . spert eis el vegnius ora e va ussa pil parvis entuorn sco in gron sogn⁸. — In era in jetg mal, l'auter era buca aschi mals, il tierz era in schnup ch'era adina en davos pegna ed unscheva si il tgau cun carn piertg . .

¹ Decurtins 2, 13, (6).

² Decurtins 2, 14 (16).

³ Decurtins 2, 15 (37).

⁴ Decurtins 2, 25 (23).

⁵ Decurtins 2, 26 (30, 36, 42).

⁶ Decurtins 2, 29 (17).

⁷ Decurtins 2, 30 (32).

⁸ Decurtins 2, 31 (18, 25).

Il schnup ha fatg quei ed ei lura turnaus giu davos pegna ed ha entschiet a s'unscher en il tgau cun jeli de curetg... Turnaus a casa ei el semess davos pegna ed ha unschiu il tgau cun jeli d'arbagas... Il schnup steva denton en davos pegna ed unscheva en las ureglias cun carn piertg e ligiaiva si ed en giu feglias de rucs... lez hagi uonda de unscher siu tgau cun fischschmalz¹.

I vala co er da far attent a las bleras *finiziuns umoristicas* da *pravlas tgi nous possedain e tgi dattan pardetga d'en tschert umor criv²*. Mediont talas furmas finalas reussescha igl raquintader da cattar puspe igl terrain da la realitad tgi el è sto ubliia da bandunar durant igl rasdar sies raquint. Ins viglia cunfrontar las furmas finalas da las pravlas ladinas. (Finiziuns sainza calour!)

Igl umor da nossas pravlas è savenz *satiric*. Igls miglers exaimpels da satira èn forsa «Niessegner e las grazias»³ e «La princessa noscha»⁴. Tgi igl raquintader sursilvan vegia chi e lo gost da dar ena zuccanada a «*prers e signurs*»⁵, tgi vessan da dar cunsegl e na son quegl betg adegna, n'è anc betg schi mal, ma parfign Son Peder ainten las legendas tgappa encal sursinada, per ex. — Son Peader ò manasea, quigl sea betg dumando a tgavegl. Igl calger è gni vilo ed ò set a Son Peader: «*Tai tgamaun ti tapalori, i se bain tge tgi ve da givishear.*»⁶

La satira sa mossa er fermamaintg ainten las duas pravlas «Igl diavel e la femna» e «L'istorgia digl asen a sies scrivant»⁷ e naturalmaintg ainten las burlas⁸.

L'adaptaziun na sa manifesta betg angal tras igl congrueir tschertas istorgias e scenas agl spiert realistic e satiric digl pievel rumantsch, ma ella sa fo valeir er aint igl metter d'accord tschertas tgossas a *las relaziuns da la veta an nossas vischnancas*. Igl herox da la pravla è an general igl pi pover da la societad umana, damai quel tgi ò la carica pi inferioura an vischnanca — tar nous è quegl

¹ Decurtins 2, 45, (1), 46 (3, 15, 34, 40).

² Decurtins 2, nrs. 12, 34, 52, 59, 74, 80, 95, 110; 10, nrs. 2, 4, 7. Uffer, Rtr. Märchen... pag. 93.

³ Decurtins 2, 645.

⁴ Decurtins 10, 612.

⁵ Decurtins 2, 635 e 639.

⁶ Decurtins 10, 636 (29).

⁷ Uffer, Rtr. Märchen... p. 198 e 250.

⁸ varda p. ex. Annalas 24, 228 etc. e 270 etc.

bain igl paster, quel tgi da vigl an nò na posseda navot, è angal igl famegl digls oters (tgavrer, nurser, purtger). Igl tgavrer ed oters pasters èn las persunas principalas ainten las pravlas: Decurtins 2, nrs. 39, 42, 62, 65, 67, 76, 80, 86, 95, 111. An nossas valladas grischunas sto egn e mintgin saveir far igl pour, parquegl deian igls treis sultos: «*Daners da far il signur vein nus buc, ed ir a casa a far il pur pudein nus buc!*»¹ Igl feigl digl rètg è ainten baselgia naturalmaintg «*si ella trucca*»², ma el vign otramaintg tratto digl raquintader rumantsch scu egn digls noss, e cura tgel fo viadi ò'l er en lascher cun la sia marena: «*Havent (il feigl dil rètg) fom ha el priu ora siu peun e chischiel ed entschiet a marendar.*»³ Betg angal quegl, igl catscheder da la pravla rumantscha *democratisescha* igl rètg da maniera tg'el igl fo neir giu digl scalem soura: «*Il rètg tar-metta in survient tier el cul camond ch'il chitschadur dueigi vegnir tier el. Mo quel dat per risposta ch'el hagi grad aschi lunsch de vegnir tier il rètg scu quel tier el.*»⁴ Mintg'oter de igls noss n'an-toppan betg rètgs curunos, ma igl è tar nous ve e no tscherts rètgs tgi vessan savenz cueida da dominar igls «purs suverans». Tadlè quegl tgi dei igl suldo malcuntaint: *Il malvugliu comandant murdergiava e perseguitava el sin ina miserabla moda . . . «pli bugen survir siat ons al giavel che in on cheu!» (El è aloura antro an sarvetsch digl nosch e) . . . Miront el ella caldera ha el viu che siu capitani buglieva lien. Ussa ha el tartgau far fiuc che quel senti . . .*⁵

Quests davos exaimpels tgi demossan ena tscherta democratisaziun da nossas pravlas ans gidan ad ancleir igl pi grondious mussamaint d'adaptaziun d'ena pravla.

Igls singuls paeis europeics da la Russia anfignan agl Portugal òn cuntribuia agls rimnaders 122 variantas da la gio numnada pravla «*Alvigna*», tranter otras 3 franzosas, 23 talianas, 10 tudestgas e 3 rumantschas. Tot igls pievels òn adapto ple u manc questa istorgia a lour pansar e mod da veir las tgossas, ma nigns d'ena maniera uscheia clera e persvadenta scu igl pievel rumantsch. Duas da las variantas rumantschas èn da Surmeir⁶ ed èn tottas duas

¹ Decurtins 2, 43 (38).

² Decurtins 2, 105 (40).

³ Decurtins 2, 25 (5).

⁴ Decurtins 2, 5 (27).

⁵ Decurtins 2, 90 (31) e 91 (8).

⁶ Decurtins 10, 617 e Uffer, Rtr. M., p. 62.

sumiglias a la cunascheida furma da Grimm. La terza anvezza cun igl tetel «La feglia jastra»¹ è d'ena originalitad tgi fo star stupia. Las 121 otras variantes scumainzan pressapac tottas uscheia: «Igl era en'eda ena regigna tgi stava sper la fanestra e cuseva. Ella s'è furada cun la guglia aint per en det da maniera tg'igl sanc è crudo ainten la neiv. Aloura ò'la giavischia ena feglia, ena princessa alva scu la neiv, cotschna scu igl sanc e neira scu'gl carvun . . . etc.» La nossa pravla antscheva: «*Ina femna maridada aveva setigliau in det igl unviern. Ell' ei ida giu en il curtin e schau dar giu il saun silla neiv e detg: Jeu less . . .*» E'gl da star stupia tg'igl nos vigl pievel democratic metta an lia da la princessa simpla-maintg «la mattatscha d'ena femna maridada»? Er igl prenci tgi reiva tar igls nans per la feglia digl rètg è ia a perder ainten nossa «Alvigna» rumantscha. Scu an questa istorgia sa mossa igl pansar democratic e l'adaptaziun da la pravla a quest er ainten la legenda da la partiziun digls stadis, da las clamadas agls unfants dad Eva². Dapertot utro fo Dia igl amprem digls mats «rètg». Tar nous el dei: «*Ti stos far mistral!*» Igl sagond davainta «*Bannaher*», igl terz «*gierau*». Las differentas variantes d'Alvigna resdan tgi la madreigna vegia ampruvo treis gedas da mazzar la matta, la terza gia è'la reuscheida mediant igl meil tiztginto. Igls nans da la Surselva n'òn betg tanta pazentga. Els òn laschea stgisar cun dus attentats. La pravla raquinta p. 108, 24 — *Lura han ils schumalins detg in encunter l'auter: «Diesch de nus lein ira ord casa e dus stattan cheu zuppai enta letg!» Detg e jatg. Dus ded els ein sezupai enta letg ed ils auters diesch ein i ord casa. Avon ch'ira giuedora han ei cumandau alla matta de schar vegnir en la veglia cura ch'ella vegni e splunti. Strusch eran ils diesch schumalins giuedora sche vegn la madreigna puspei, vestgida da femna veglia e splunta vid igl esch tegia. La mattatscha va ora e lai vegnir en ella. Cura ch'ella ei siada en stiva, han ils dus schumalins mazzau la madreigna. Ussa ha la matta saviu star cun ils schumalins entochen la mort.* —

Tg'igls nans levan mazzar la matta parquegl tg'ella era scu estra penetrada ainten lour tgamona raquintan las plessas variantes. Per en tal castei votan igls nans rumantschs ena pi gronda colpa. Nous dastgain forsa parfign admetter tgi na la dastgan betg ris-

¹ Decurtins 2, 107.

² Decurtins 2, 106.

guardar scu inimeia, gio tg'ella reiva an lour tigia scu fugiteiva tgi maretta tenor vigl dretg en asil. Cura tg'els la cattan svaneida sieva la sagonda visita da la madreigna, els la votan barsar ainten ena padela parquegl tg'ella n'ò betg fatg per cumond a lour ordra da na lascher antrar nign. Ossa raquintan las otras variantes tgi els vegian aloura — vasond tgi la matta era bela — decidia da tuttegna la lascher veiver. Igls noss nans sa tignan a la suprema lescha democratica e na sa laschan betg influenzar da la bellezza da la matta. — *Cura ch'ils schumalins ein turnai ed han anflau la mattatscha giun plaun, han ei saviu ch'ella hagi schau vegnir en tegia la veglia. Els eran fetg vilai ed han fatg cugl pli ed ils meins, sch'ei veglian barsar la mattatscha ella cazetta ner buc. Mo ils biars ein stai per schar viver ella ed els han mess ella enta letg e mirau tier ella tochen ch'ella ei revegnida.* —

Schi ena pravla tgi è neida rimnada tar tot igls pievels europeics obtigna tar nous, ed angal tar nous talas modificaziuns, nous la dastgain cun buna raschun numnar nossa e per cunsequenza discorrer d'ena pravla rumantscha. Talas modificaziuns, en tal grad d'adaptaziun a las relaziuns da la veta, ena usche gronda assimilaziun agl pansar d'en pievel na so betg esser l'ovra d'en sulet raquintader, mabain pitost igl fretg da la tradiziun tgi ò tarmess las istorgias da generaziun a generaziun. Ainten questas midadas sa manifesta la collavuraziun da la cuminanza raquintonta, v. d. digl pievel, agl gost ed agl character digl cal igl raquintader da pravlas peglia risguard. Uscheia òn antieras famiglias da raquintaders cuntribuia a la furmaziun da las istorgias (agl manc da quellas pi retgas) tgi nous possedain oz ainten las collecziuns da Decurtins fignan tar la nossa.

Tgi l'adaptaziun è en' ovra digl singul raquintader ans mossan da maniera grondiousa las istorgias da Plasch Spegnas, forse igl davos grond raquintader partschert tgi nous vain possedia. Igl bun raquintader sa figurescha sasez ainten la persuna digl herox da sia pravla. Uscheia vainsa tar Spegnas savenz calgers scu principals autours da l'acziun — Spegnas ò fatg veta duranta igl calger. Pi anavant è Spegnas sto a sies taimp — ad excepziun d'encal fegl da las famiglias noblas — igl amprem capural da Surses. Pi tard era'l serschaint e cun tschaffen sa regurdava'l adegna da sia carriera militar. El raquintava tant da sies sarvetsch militar! — An mintga

cas òn igls sies cunvaschigns parfign mess surnom a sia donna «la capurala»! Egl damai da star stupia tgi tants digls sies herox èn sultos e cunzond capurals?

En pèr scenas tratgas da differentas pravlas da Spegnas èn capavlas ple tgi totta teoreia da documentar igls divers tratgs characteristics da nossas pravlas. digls cals nous vain fatg menziun: igl realissem, igl far curtas, igl umor, la satira e l'adaptaziun a la nossa veta culturala.

Bucobello tgi veva mazzo sies bap è nia sintinztgia da stueir eir pigl mond anfign tg'el tema. El stueva mintga seira sa farmar cura igl sulegl geva da randia e stueva pernotar agl liber. Tadle scu igl raquintader metscha da questa obligaziun:

— *La duman pi spert glè sto de az òl mess sen viada par eir a la vischnanca par cattar ava. Reiva gist aintan vischnanca sch'igl suglegl geva da randia. El metta giu igl sis pental sot las fanestras d'ena tga a fo ji par far tschagna. Chels da la tga, vasond igl jem siva las fanestras se, dalunga saglias a vurdo tge tgi seia fi co, cun gronda angoscha tgi na vevan betg ava aintan vischnanca. Veian Bucobello co tg'el fo ji. Dumondan: «Ma isch nar da far fi con vischnanca, sot las fanestras, tge fas co?» El vegia da far tschagna. Ma schi dessal nir sen tgadaji a betg co sot las fanestras a catscher a fi la vischnanca. Bagn, schi sen tgadaji pudarossas ecr. —*

Igl terz de sa stalegia Bucobello da mazzar igl gigant tgi magleva quels tgi gevan ainten en casti. Cün tge gost realistic ans raquinta Spegnas questa tgossa:

— *A las dodasch mettal planign la clav segl isch, derva la porta ed antrescha. Sto aint, seral igl isch, veid' ena candeila a vo ainta la stanza da la spada. Mancumal, cattò la spada scu tg'el veva santia. Peglia chella e vo ainta la tgombra no tg'igl gigant durmiva. Mancumal, catt' igl gigant stagn durmanto tg'el runtgiva starnia sen en canape. Igl taglia giu la testa cun la spada scu da tagler giu en fastei. Siva igl rollal giu mez, az metta sez segl canape a dorma pazificamaintg. —*

Sieva d'aveir catto la princessa angulada a la mar alva, turna Bucobella cun ella a tgesa. Tge originalitad schea an questa descripziun:

— *Dalunga fatg preparamaints par far las nozzas, partge da chel taimp duvravigl betg tantas furmalitats scu oz par miridar. A*

Bucobello dei: el jetscha betg nozzas co, el seia schon cuntaint da spusar, ma el geia a tga a far nozzas. Tot tg'è sto cuntaint, dalunga piglia tgavals a carotschas e az mess sen veia.

En bel de nonspitgiadamaintg reivigl tot an en' eda cavaliers u tgavals an vischnanca da Bucobello, tgi nign na saveva nouas, ed az jerman davant la tga digl präsident. Bel bel reiv' ena carotscha da catter tgavals cun cranz, a vign or Bucobello, cun la princessa e saleida sis padregn. Lez, tot stupia dumonda: «Ma tge as jatg?» «Navot digl mal padregn. Chegl è la mi' spusa e sun gnia co a far nozzas tar vocs.» Igl padregn dei: «Chegl è ena nobla spusa.» «Ma glè la feglia suletta digl rètg, ad ia sung ossa cronprinz, ma las nozzas vaia lia far co tar vocs.» Alò dumando sch'is frars vegian biigia las treis tgas scu el veva detg. Igl padregn dei: «Ea». A fo clamar igls frars tgi possan nir er els a nozzas, parsasez.

Siva las nozzas vol or a vurdar las tgas, a tscherna chella tgi plai ad el igl pi bagn. Ma an chels decs veval gist sies padregn survagnia en mat, ad el è sto padregn digl fegl da sis padregn, a gio tg'el na veva betg basigns da la tga, tg'el turnava a stav' aint igl palaz cun la princessa, òl jatg se la tga a sis figliol. E siva turno a tga cun la si' spusa ed ia va betg igl via ple. —

Ia lasch suandar encal scena dad otras pravlas da Spegnas:

«Chella digl gigant» — Turna sen tga, vilo a dei se par si' sora: «Oss è'gl avonda. Te vot am mazzar. Ossa jascharoi' ia santentzga cun te. Te sarossas co ainten ena tga da morders a sarossas er te ena mordra, ed usche at viglia far ena fegn cun te!» Gl'er' en bel de, igl suglegl er' ena caleira. El peglia si' sora, partge el era pi gaglierd tgi ella, steir' oravant tga sen ena gronda platta da crap e la dat freidas anfign tg'ell' è prest morta, la lascha lo sen chella platta a schinar plang sia. El vo giu an stalla, peglia dus tgavals e carotscha cun pulitamaintg daners, partge igls morders eran ord tga, peglia l'ursa cugls pitschens e la liunga aintan la carotscha cun el. La liunga davant segl buc scu cutschner, scu postiliung, a l'ursa davos se la carotscha. Is pitschens ainta la carotscha, partge l'ursa e la liunga igl vevan jatg attent d'az tgirar da si' sora. El az metta an viadi par er a cattar igl barba. —

— Schi vegian visito la testa digl gigant. Ma chella seia anc oss co. Schi vegian catto chint tg' ella vegia betg aint glianga, glianga seia toch tot cristiàng, totta createira tgi vegia. Co è nia divers mei-

nis. Tgi scheva, igl gigant vegia set gliangas, tgi trecs, igl davos è gl toch nia concludia tgi ena glianga vegial. Schi dessigl vurdar schi la testa veg' aint glianga u betg. Mancumal, la testa veva betg aint glianga. Bun, schi co damai dessigl vurdar schi chegl seia betg la glianga digl gigant, tgi seia tagled' or. E mancumal, 'gl òn vurdo la glianga, e precis scu l'era tagled' or era chel toc co. Co nign n'ò gia dubi ple tg'el vegia mazzo igl gigant et betg igl capural. Igl bap è nia vilo, jatg metter dalunga igl capural cun las sis dus pardetgas an parschung a declaro tgi gio tgi seia tot preparo, dessigl far nozzas cun chel chi, e l'oter da far santenztga cugl capural e sias pardetgas. —

«Chella digls treis tgangs»: — Igl bap igl ò via gnond puspè cun en tgang, ad el pareg' igls oters dus tgangs tg'el veva cumpro, avant tga a dei: «Tèa, vo at far banadecr.» A igl ò catschea davent, igl do betg en cotschen. «Fo tge diavel tgi te vot cugls tis tgangs.» La mamm' igl è currida siva a igl do en per raps aintan gaglioffa. —

«Reinold la marveglia»: — El vign giu da la planta a varda se par chesta clav a dei: «Ma tge signifitgescha chella clav?» Varda anturn, ad anstagl dad esser ena fèlsa erigl dasperas en grond casti. El painsa: Tgi so schi chella clav fiss par chel casti. Vo vè dasper la porta. Mancumal la clav vo aint. El vo aint' igl casti a varda e painsa: Co cattarossas bagn ensatgi aintan chest casti. Antschet a clamar, ecr par tot is salvs anturn, darvont is ischs. Ma co era tot mort, tot vect, nign d'anturn. Turn' ad antschev' a clamar, a vurdar. Reiv' aintan ena tgombra tg'el veva schon vurdo. Co er' aint en uman. Vo vè a teira chel uman a painsa: Tgi so schi fiss ensatgi co davos. — Er' aint ena bela giouna tgi durmiva. Painsa: Chella niro bagn a sa dasdar. El vo se a giu par tgombra, tussond, zaponnd stagn, navot. Vo vè a turn' a varda. Ma dormla u ella morta? La teira igl flô pazificamaintg. Vo puspè par tgombr' anturn. Tot an en' èda veial ena tavla se par la parè. Vot vurdar tge tgi seia scretg sen chella tavla, ma so betg liger en pled. Painsa: Ma pardina, sto a scola, jatg tras tantas scolos e nign n'igl saveva mussar ple, e l'amprema scritgira tg'el viglia liger, betg saver liger. En po malpaztgaint da spitgier ad en po rabgia da betg saver liger, tgapal la si' spada ad ena sjarageida sen chella tavla. A chesta tavla an paglia, cling cling, giu mez an tanta paglia. —

Messa a disposiziun da muteivs indigens

Nous vain gio cunstatò tg'igl progress digl cristianissem ò ve e ple elimino la naschentscha da muteivs d'origin magic. Ma la veta culturala, la veta da mintga de, las lavours an tgesa, uigl, fons, acla e colm òn pudia cuntribueir evenimaints tgi òn purschia ad en raquintader, doto da fantascheia e forza d'imaginaziun, muteivs per crear pravlas d'animals, novellas u legendas.

Tranter las burlas da Barblan¹ èn franc diversas originalas d'Engiadina Bassa. Per plessas nous na vain fignan oz anc betg savia cattar parallelas tar oters pievels. La «Parevla da la cheвра dal favrer»² è unica ed i cunvigna da deir tgi en tal muteiv, naschia da la batgareia ainten ena tgesa grischuna po tgunschamaintg esser original; igl madem vala per l'istorgia «Il jal e la giallina»³.

Betg angal la cultura indigena e las lavours digl nos pievel, parfign igl mod da pansar tgi sa manifesta an locuziuns e furmas linguisticas po cuntribueir a la creaziun d'ena pravla. Nous dastgain magari giuditgir la pravletta «Niessegner e las grazias»⁴, ena creaziun indigena e forsa cun anc ple raschun ins po numnar ena tala la legenda «Nussigner ed igl ustier gop»⁵. Igl muteiv da la metamorfosa d'en carstgan an en asen è bain cunaschia ainten la tradiziun populara da bleras naziuns; la nossa istorgia so pero angal esser inventada ainten ena regiun linguistica noua cun igl surnom da «asen» ins titulescha en lader, maiple lo noua «asen» detg d'en om signifitgescha «tgutgun, tavalà, idiot». La furma da l'istorgia lascha parfign veir cant tg'ella è lieida a la locuziun «far igl asen — far en quint d'en asen», tgi è tipica per las cuntradas rumantschas.

Tals andezis d'ena messa a disposiziun da muteivs indigens tgi òn incito raquintaders da la tera a furmar istorgias sa cattan anc blers tar nossas pravlas. En'eda tgi nous possedain ena monografia da tot las pravlas riunidas aint igl territori rumantsch sa mus-saro tgi en bel domber da furmas simplas da pravla e da scenas ainten pravlas pi retgas dastgan neir numnadas materia prema indigena.

¹ Annalas 24, 270 etc.

² Uffer, Rtr. M. p. 100.

³ Uffer, Rtr. M. p. 108.

⁴ Decurtins 2, 645

⁵ Uffer, Rtr. M. p. 202.

Creaziun da pravlas tras raquintaders rumantschs.

Da quegl tgi vain explitgia aint igl davos tgapetel resulta an sasez gio ena rasposta pusiteiva a la terza dumonda, a la pussebladad da la creaziun da pravlas tras d'igls noss.

Ma anc an en' otra maniera sa fo santeir la forza productiva digls noss raquintaders — ainten *la cumposiziun da diversas pravlas an ena istorgia lunga e retga da variaziuns e scenas*. Nous posedain en bel domber da talas pravlas, per ex. Dec. Chrest. 2, nr. 1, 10, 40, 52, 65, 66, 69, 80, 93; Dec. Chrest. 10, nrs. 10, 16, 22; Bundi, Annalas 15, nr. I, 16, nr. VI, 18, nr. VIII e XIII, 20, nr. XVIII; Uffer, Rtr. M. nrs. 5, 6, 8, 19, 21.

Las pravlas da Spegnas: «L'istorgia da Bucobello», «Chella digl gigant», «Chella digls treis tgans», «Reinold da marvegla», «Gion Tgavrer», «Igl pan e la pastola, u 20 ons famegl», «Igl diamant digl mago»¹ tg'el ò ierto da sies bap, e quest da sies tat, das-tgan neir giuditgeidas forsa las pi belas ed originalas pravlas rumantschas concernent igl stil, igl lungatg e la furma. I sa tratta co da cumposiziuns da diversas pravlas magicas, cumposiziuns tgi èn neidas creadas e furmadas da raquintaders da generaziuns passadas.

Forsa anc ple raschun tgi l'adaptaziun ans dat la creaziun, da discorrer da pravlas da tal u tal paeis. Schi nous savain cattar anc ozande omens tgi creeschon persunalmaintg pravlas faschond adiever da muteivs esters (v. d. internaziunals) u indigens, nous das-tgain admetter tgi er las generaziuns rumantschas passadas vegian cunaschia tals. I na sa tratta co betg da la creaziun d'en muteiv da pravla mabain da la cumposiziun da muteivs, da la furmaziun d'ena pravla.

La nossa generaziun ò anc cunaschia dus omens tgi òn «*jatg giu istorgias*» scu els sezs numnavan lour activitad an quest gro². Igls 12 avregl 1942 è mort a Domat Flori Aloisi Zarn, igl cunaschia e renomo cantadour, poet e quintader digl Plan. Zarn ò piglio cun el 25 pravlas e novellas raquintadas an ena furma largia ed epica e penetrada da sies fegn dun d'observaziun e da sia amour per la tradiziun ed ierta digls vigls.

¹ Uffer, Rtr. Märchen . . . p. 122, 144, 156, 164, 226 (58, 59).

² En terz tgi è anc oz an veta am ò raquinto 18 bellezza pravlas igl avost 1946 an Engiadina bassa.

Igls 15 november 1945 è nia sutaro a Rona igl davos prenci-raquintader da Sursés, barba Plasch Spegnas u Plasch calger ubain «bap Schuster» scu el gugent sa numnava e scu tal el è sto cunaschia da mintga unfant sper la Gelgia.

Quests dus omens, Zarn e Spegnas òn dastgea riscar igl amprem pass vers la creaziun da novas istorgias, els eran qualifitgias per *modernisar la pravla*, per l'adaptar a las relaziuns modernas ed agl pansar ed a la fantascheia digl unfant dad ozande.

Zarn ò raquinto ainten sia novella «Quella da Spagna», tgi pudess cant agl cuntign datar digl davos taimp da mez u digl 16avel ubain 17avel tschentaner, tgi ena novitad era neida purtada d'en martgea an l'oter mediant igl telefon. Sieva aveir gia nudo l'antiera istorgia vaia randia attent igl quintader a quest anacronissem. Zarn ò gistifitgia sies ageir cun deir tgi fiss naturalmaintg da rasdar scu raquintavan igls vigls e scu i seia er capito. Ma sch'el raquinta oz l'istorgia a la mattaneglia — igls carschias na tadlavan betg ple sias istorgias — stoptga'l mintg'eda declarar tge tgi quegl seia «stafettas». «Nus stueng midar parche'ls affons dad oz capeschigan que ch'ing raschonga», è stada la mutivaziun bain punderada digl Flori Aloisi.

Spegnas lascha pustar igl herox d'ena pravla tg'el ò sez cumponia, en aviun per sgular an Sursés e purtar igls nanigns digl God da Rona sur las Alps a Roma. A mia objecziun ò Spegnas raspundia tgi tutgess da deir tg'el vegia fatg igl viadi a givi ad en'evla u ad en utschelun da teras estras. «Ma» ò'l aschunt, «la mattaneglia dad oz na crei betg ple tg'en om saptga sgular a tga-vagl ad en utschel. Schi ia raquint anvezza tg'el vegia piglia en aeroplan e seia platgea dafor la baselgia ed ia giugl god pigls nans, na veia betg ple tscheiras malcartevlas, ed en bel de am vonigl anc ve a vurdar sch'igl utschel da tolla na fiss betg turno anc en'eda.»

Zarn e Spegnas òn pero er fatg igl sagond pass e creo atgnas istorgias. «L'orfna Berta», ena novella da Zarn tgi raquinta d'ena niattatscha, da la cala igl bap ed igl frar eran niantos cun far laina aint igl Rain igl de d'en'ava gronda, è caracterisada digl tottafatg digl spiert epic-liric tgi fluescha a tarviers tottas sias istorgias iertadas da sia onda e da sies bap. La pravla «N. N. vo a tschartger 'na spusa» da Spegnas è drammatica e umoristic-satirica scu tot las otras pravlas seias. Las personas tgi opereschan an questa istorgia èn tottas cuntemporaneas digl raquintader.

N. N. vo a tschartger 'na spusa. (17 avost 1937.)

Gl'er'igl rèt看 d'Italgia tgi veva la jeglia tgi mai na riiva. El ò antschet a s'ampansar tgi a la jeglia stoptga mantgecr ensatge, tgi la jeglia stoptga esser malsanga. El ò clamo notiers varcants docters e specialists par lascher vurdar tge tgi manca a la si' jeglia, partge lezza er' adegna seria a nign n'era mai bung da la far recr, da far ver bela tscheira. Is docters òn tots cunstato tgi a la matta manca navot, ella seia frisca an tottas manieras. El vign segl par-tratg da dar or en decret, tgi tgi seia bung da la far recr, possa la spusar. Partge sch'ensatgi era bung da la far recr schi eral par-svadia tg'ella sèa sanga.

Chella circulara è eida pigl mond anturn ad è rivada anfignan a Tinizong e ad ureglia a N. N. Cun N. saver tgi tot riiva sur da las gramassas tg'el fascheva, òl panso dad ecr el a pruar da far recr la princessa ed usche forsà survagnir er la spusa. El peglia la si' marena, az mett' an veia se digl god da Rona, da la veia romana se. En toc se pigl god da Rona scontral en pievel nangs. Chels vevan para pac da magler e dumondan a N. par en pò da magler. N., da bung cor, peglia a parta la si' marena. Igls nangs igl dumondan no tg'el seia da viada e par tge scopo, par tge mutecj. El igls daclera igl sies intent tg'el viglia er a Roma a pruar da far recr la jeglia digl rèt看.

Igls nangs òn li' esser angraztgevels a betg lia piglier la marena a N. gratuitmantg ed on lia igl bunifitgier. E par pai' igl dattan en' occa d'or, tgi cun chella savessal igl pi tgunsch far recr la jeglia digl rèt看.

N. N. angraztga e continuescha igl sies viada. Reiva a Rona-soura. Vo aintan ena tgesa, aintan 'na tga par far 'na possa. Co era dus femnas, Mareia Spegnas de Men e Meia Schustra, Meia Spegnas-Ghilardi (la donna digl quintader!) El metta la si' occa sen meisa, e vo en mument dad isch or, admunescha aber las femnas da betg tutgier aint la si' occa. Ma las femnas cun las sis marveglias, scu femnas òn, òn tutgi' aint l'occa par vurdar giu ella, e cu tgi N. turna an steiva ènigl tottas dus tatgedas veda l'occa.

N. peglia la si' occa sot bratsch e las femnas ston igl suandar, ston igl sequitar.

Rivond aint sen plaz baselgia era co Sep Ghilardi (igl jegl adoptiv digl quintader) tgi era sen veia par er a tutgier da rusara.

Las jemnas cloman Sep an agict par trer d'avent da l'occa da N., a Sep tatg' er el ve dad ellas. An chel mument reiv' igl prer, dat ena pungada, igl dat en stompal schond: «Sep, ma vo a tutgier da rusàra!» E rest' er el tatgea ve digls trecs. N. N. sequitesch' igl sies viada e reiva digl Riven pitschen giu. Giudem igl Riven reiva barba Gion N. tgi bavrava la si' vatga. Chella an vasond chella societad vola ve par suvarar, vot' la ver marveglias tgi 'glè e vo ve par suvarar. E tatga er ella ve da chels catter.

Gion N. vot scurantar la si' vatga e dat eгна cun en fist a la vatga e stat tatgea el cun fist a tot veda la vatga.

N. continuescha igl sies viada e passa sur Set e reiva bel bel a Roma.

La jeglia digl rètg sa cattava sen 'na lobia a vasond a rivar N. cun chesta societad ord Svizzra ò'la stui' antschever a recr tgi'gl òn carti' tg'ella mai na cala ple. Cunzond vasond las gramassas tgi N. jascheva. Barba Gion N. rainta la vatga avant igl palaz digl rètg e N. culla societad sa praschainta agl rètg scu acquistader da la jeglia par spusa. Ma igl rètg ò tuttegnatto N. par pitost pitost nurant par mengia nurant par en prezza. El dumonda a N. tge tg'el lavoura an Svizzra, tge professiung tg'el vegia. N. dat par rasposta: da pucr, agricolant, a pusseda fons a tga, aclas, alps e colms. Igl rètg painsa: ma la si' jeglia seia forsà er betg gist dattada per far a la poua ed er a colm. Ed igl rètg metta a N. en pèr condiziungs per pruar da daliberar la si' jeglia.

Igl rètg remna ansemen tot igl pang digls pasterners da Roma (digls pèchers) e metta a N. la condiztgung tg'an treis decs stop-tgal magler se tot che' pang.

N., igl aspirant da la princessa, sa catta, vei aint tg'el n'era betg bung dad accompler chella condiztgung. Ma ad el vign andamaint igls sies nangs digl god da Rona.

El vo a posta dalung en aeroplan, cumonda da diriger chel vers Sursès e plazescha, e attarescha a «Crap gict». Vign agl god da Rona a pegl' igls sies nangs cun el dalung a tgatsch'a Roma. Igl dè digl termin igls nangs vevan magle' se 'gl pang.

Igl rètg igl dat la sagonda condiztgung. El vegia tant vegn an schler ad an treis decs stop-tgal ver fito tot igl vegn. N. vev' igls sis nangs anc a Roma e cun agict da chels è'l nia da accumplecr er la sagonda cundiztgung.

Igl rètg, vasond tgi N. ò ademplia las dus condiztgungs n'ò betg risco da metter la terza condiztgung. E non avend fixo igl taimp da las nozzas, e cartond N. par mengia nurant, ò'l igl cun tanto cun la stgisa, cun la vercla dad er an Svizzra a spitgier anfign tgi la jeglia sei' intenziunada da spusar.

N., cuntaint cun la cundiztgung az metta an viada pigl Gri-schung anc en' èda.

Rivond a Rona, passond la truasch da barba Gion, è'l chel culla si' vatga nis libers puspè.

Rivo aintan plaz baselgia se Rona-soura èn Sep Ghilardi ed igl prer nis libers da l'occa da N. ed oradem Rona er las dus femnas. N. reiv' agl god da Rona, cunsigna l'occa agls nangs e reiv' a Tinizong e spetga anc oz sella nova digl rètg d'Italgia tg'el possa nicr a spusar la si' jeglia.

Ad antant fors tgi chels da Tinizong igl mettan mastral.

Uscheia ò luvro la fantascheia ed igl gost da raquintar aint igls noss dus raquintaders tgi eran sainza dubi er dotos d'ena rara e vivischma intelligentscha. Els èn davantos da tala maniera las pardegas vivaintas da l'esistenza d'ena pravla populara rumantscha. Tot-tas generaziuns rumantschas òn cunaschia omens scu quels e quegl an grond domber scu so documentar la gliout pi passada tgi è anc an veta. Tals omens demossan tras lour istorgias scu la nossa tera rumantscha ò assimilo las pravlas internaziunalas, scu ella ò mess a dispusiziun muteivs indigens e scu ella ò do la veta ad atgnas ed originalas furmas da raquintaziuns popularas.

Tge muntada ò gia la pravla ainten la veta culturala digls noss antenats?

Igl studi da l'istorgia da la raquintaziun populara an general e da la pravla an special ans mossa tgi la pravla ò gia ena gronda muntada scu funtana da material per la litteratura d'art da tot las epocas. La sia valour pi impurtanta è dantant quella tgi la pravla scu raquint oral è stada an cuminanza cun la canzun populara la suletta manifestaziun da poeseia populara, manifestaziun da la veta interna artistica digl pievel.

Da cura dateschan las collecziuns da pravlas an Europa e cura antischeva igl studi scientific da la pravla an general e da la pravla rumantscha an particular?

Igl origin da la perscrutaziun scientifica tant da la pravla scu da la tradiziun populara an general remonta a la fegn digl 18avel tschentaner. Nous cattain ainten las ovras digls poets da l'antiquitad greca e lategna bain tschert an buldanza fastetgs da tradiziun populara. Nous lain far andamaint angal *Homer*, *Virgil* e *Ovid*. Er igls scriptours digl taimp da mez sa refereschon savenz a la funtana da la tradiziun orala. Tranter la poeseia populara e la poeseia artistica s'effectuescha tras tot igls tschentaners en cuntinuo barat. Igls poets peglian da la bucca digl pievel la materia prema, la lavouran e la cultiveschan e la rendan agl pievel sot la furma da canzuns tgi davaintan canzuns popularas, scu las pravlas vignan dadas da raquintader a raquintader tras generaziuns e seculs. Ia vi numnar angal igls exaimpels da *Giovanni Boccaccio* e digl sies «Decamerone» (1348) e digl «Orlando furioso» da *Lodovico Ariosto* (1516), las duas ovras impurtantischmas tgi èn nutreidas da materia da tradiziun populara taliana, franzosa ed orientala.

Igl on 1580 igl filosof digl humanissem franzos, *Montaigne*, ò postulo aint igls sies «Essays» la creaziun d'ena poeseia naturala (u populara) an opposiziun a la poeseia artistica da la scola poetica latinisonta e grecisonta da la Pleiade. Igl classicissem franzos ò pi tard per necessitad interna betg angal negligia ma parfign cum-battia ena tala idea. Pir la vigelgia da la perioda romantica è stada favurevla a la poeseia ed a la tradiziun populara. Igl carstgan digl 18avel tschentaner, sasa e stuftganto da la seveirischma formalitad digl classicissem e da la servilitad digl absolutissem, ò scumanzo plan planet, mediont l'influenza d'en *Jean-Jacques Rousseau*, a santeir la bellezza e la naturalezza da la poeseia primitiva. 1760 igl Angleis *Young* ò publitgia «On original composition» cun igl cal el revelescha an maniera entusiasmonta la poeseia digls pievels primiteivs. En mez decenni pi tard è cumparia, edeida da *Percy*, ena collecziun da balladas vigl-angleisas «Reliques of Ancient English Poetry» tgi òn gia en effect nundetg. Questas tendenzas òn catto a la fegn digl 18avel tschentaner lour culminaziun ainten la lavour da *Herder* tgi ò do a la perscrutaziun da la tradiziun populara igl im-

puls vehement, capavel d'entusiasmar l'antiera generaziun da poets e scienzos da l'epoca romantica. Herder ò stibgia principalmaintg la canzun populara da l'Europa ed an 1778 ò'l publitgia sia collecziun «*Stimmen der Völker in Liedern*». Trent' ons pi tard (1806—1808) è cumparia, edia da *Brentano* e *Arnim*, igl «*Des Knaben Wunderhorn*» e dalunga sieva quest codesch da canzuns popularas ans òn regalo igls frars *Grimm* lur «*Kinder- und Hausmärchen*» e «*Deutsche Sagen*».

Questas ovras òn do schlantga ad ena fritgevla perscrutaziun da la tradiziun populara, principalmaintg an Germania, tendenza tgi è carscheida ad en crescher anfignan ozande e tgi ò catto rimbomb er tar las otras naziuns europeas, cunzond er an Svizzra. Igl mument tgi igls scienzos tudestgs sa davan totta bregia da stibgier e perscrutar la tradiziun populara, frequentava *Casper Decurtins* l'universitad da Heidelberg.

El ò ratschet lo igl entusiassem per la producziun litterara digl pievel e lo sa varo'l er fatg igl propiest da rimnar la tradiziun populara rumantscha. L'istorgia da la collecziun e perscrutaziun da la litteratura orala rumantscha a parteir da la Crestomazia anfignan tar la novischma ediziun da las canzuns da la «*Consolaziun da l'olma pietusa*» tras dr. *Maissen* e dr. *Schorta* duess esser ancunashainta a mintga amei da nossa cultura rumantscha.

L'epoca da la romantica tgi ò dasdo igl interess general per las retgezzas e bellezzas da la litteratura populara ò er animo igls poets ed artists ad ena nova utilisaziun da la litteratura orala. Nous catta uscheia la gronda influenza da la litteratura digl pievel tgi sieva da Ariost era stada exclausa da la litteratura d'art, puspe tar igls autours romantics, per ex. tar Victor Hugo, tar bod tot igls romantics tudestgs (Schiller, Tieck, Kleist, Uhland, Brentano, Richard Wagner etc.).

Schi la litteratura populara fo gronda part ainten la veta culturala da las grondas naziuns tgi possedan ena litteratura d'art blier pi retga, pi diversa e pi multifaria relativamaintg a la litteratura orala, cant duple muntada sto la litteratura digl pievel avoir tar ena naziun pitschna scu la rumantscha tgi causa igl territori restranschia e la mancanza da resonanza na so betg produtgeir autours da tot igls genres litterars e rapreschantants da tot las grondas scolas.

Quegl tgi nous numnain gugent la calamitad digl lungatg pitschen è gist igl sies destign. Per igl antsches da la litteratura vala la mademma lescha scu per igl antsches linguistic: Nous vain da tschar-tger quegl tg'è igl nos! I n'è damai betg da star stupia tgi la porziun tranter litteratura d'art e litteratura populara è tar nous tot en' otra tgi tar las naziuns grondas. La muntada da la litteratura populara è per nous Rumantschs eminentamaing pi gronda tgi per oters pievels, per nous agls cals maintga grondamaintg igl sens critic visavi a la nossa litteratura d'art (en' ovra n'è betg a priori buna per quegl l'è scretga an rumantsch!) Schi la gronda part digls noss poets n'òn betg fatg adiever da la retga tradiziun orala, quegl è angal pussebel u parquegl tgi la materia n'igls ò betg interessos u parquegl tg'els òn gia otras meiras tgi angal artisticas. Nous savain tgi la nossa litteratura d'art è grondamaintg litteratura religiosa e litteratura istorica-patriotica. Da la nossa litteratura da las treis davosas generaziuns è digl reminent igl ple er dicto digl combat per igl lungatg-mamma.

Igl studi critic da la nossa litteratura d'art niss a far veir ena geda cant tgi passa tras igl creivel. Ainten la nossa litteratura populara ed er ainten las nossas pravlas, nous cattain an mintga cas digl blier e digl bun tgi è naschia e carschia sen igl nos stgers ma suglia-leiv sulom tranter crappa e zundregna.

Da la *funcziun sociologica*, q. v. d. da la funcziun da la pravla ainten la veta digl pievel ins vei cleramaintg la muntada tg'ella ò gia per igls noss perdavants. La litteratura religiosa ò gia da l'antschatta (Bifrun, Champell, Bonifazi, Calvenzano, Salò e. o.) la meira da l'educaziun. Las ovras polemicas n'òn an sasez navot da far cun litteratura. La litteratura patriotica è per part er tendenziosa — ò otras meiras tgi angal artisticas. La pravla anvezza e la canzun lirica populara òn gia ed òn er oz lo noua tg'ellas èn anc an veta ena meira spirontamaintg artistica. La pravla è stada tschentaners igl pi impurtant trattignamaint spiertal digls noss pours e mastirants. A Domat ed an Tumigliastga niva raquinto las seiras d'aton cura tg'ins stava an cuminanza a «stalér il tierc», an Surmeir niva raquinto dantant tg'ins stigлива igl tgoven. Ainten tot las vischnancas rumantschas niva raquinto per passataimp las seiras d'unviern, ainten las aclas nivan rasdadas las pravlas igl aton e la premaveira.

Las nossas detgas (er talas nivan raquintadas, ma la preferentscha veva igl rasdader da pravlas, quel da l'inexauribla fantascheia e da l'instancabla eloquenza) èn stadas per generaziuns e generaziuns las nossas «chansons de geste», las pravlas digls noss quintaders eran per lour auditori quegl tgi igls «romans courtois» eran per la noblezza franzosa digl taimp da mez. Ed igls raquintaders tgi eran capavels da cumbinar las diversas istorgias fantasticas e magicas e localisond ellas, ancligivan da las adaptar agl terrain, eran scu spir Ariosts. E schi els vevan scu veneratour anstagl d'en Ippolito d'Este er angal igl tgavrer da l'alp, era lour missiun per igl nos pievel betg manc gronda tgi quella digl grond Ferrareis per igls Lumbards.

La pravla è uscheia per tschentaners stada igl codesch da lectura digl nos pievel, sia gasetta illustrada, e tge codesch! En codesch veiv, oduront e glischont an melli e melli calours. En codesch tgi na niva mai vigl partge mintg' eda tg'el sa darviva purscheva'l la pi novischma ediziun digl custevel cuntign.

Mintgign so scu igl è ia tg'igl nos pievel ò amblido igl anschign da liger an quest codesch. Igl svilup modern ò fatg eir a perder bleras lavours da cuminanza (tgoven!) tgi furnivan agls vigls las caschuns da star a raquintar e a tadlar. Tschertas caschuns (las aclas) fissan anc co, ma igls dad oz n'èn betg quels da pi bod. Oz von las gasettas (canta cultura!) er sen las aclas e sen meisa d'tigia stat en trabac tgi suna e canta e raquinta bel e bain tge tg'ins vot. Igl raquintader è dantant disoccupo. Igl è sbuglea da creir tgi oz n'existan nigns raquintaders ple. O na! Ma igl auditori igls maintga. Tge raquintar istorgias schi nign na terla? Tschert, schi nous na reuschign betg da dar agls davos quintaders auditours, aloura ston els perder lour clamada e ston er veir ad eir an paglia lour professiun; partge igl raquintader sto cattar igl sies scular ed amprendist aint igl ravogl digls auditours.

Renaschentscha da la pravla rumantscha — ea u na?

E'gl pussebel da purtar a nova veta la raquintaziun populara, da dar en nov impuls a nossa pravla rumantscha, da far tgi las viglias e belas istorgias ed istorgettas vignan puspè raquintadas? I savess esser difficil da dar ena rasposta pusiteiva a questas du-

mondas. La renaschentscha da la pravla so angal aveir lia schi nous reuschign da dar agl raquint popular ena nova funcziun sociologica. I saro impussebel da far samnar la nossa puraglia tgoven per aveir la pussebladad tgi vigna puspe raquinto istorgias dantant digl stiglier! Nous pudain tras propaganda persunala dasdar co e lo igl interess per las viglias istorgias e forsa vurdar tgi sen las aclas vigna puspe raquinto. Ma cant grond savess esser igl succes d'en tal ageir? La nossa gliout ò oz pers igl sens per talas tgossas. Quels tgi òn anc igl gost da las pravlas, nous igls savain magari guadagnar a la lectura da bunas publicaziuns d'istorgias indigenas. Ma la pravla ligeida è angal ena fotografia da la veira pravla tgi nescha tar nova veta mintg' eda tg'ella banduna igls lefs digl quintader. La veira pravla è angal quella quintada. L'atgna experientscha am dei tgi las bleras istorgias tg'ia va ligia da mattatsch da scola èn gio da dei amblidadas, ma las istorgias tgi bap ans quintava durant las lungas seiras d'unviern èn restadas per gronda part fignan oz ainten la memorgia.

Schi nous lain purtar a nova veta las istorgias digls noss vigls raquintaders, nous stuain antschever tar igls unfants. *La scola e la famiglia* ston esser igls missiunaris da la pravla. Igl scolast, igl bap e la mamma ston sa sottametter a la fadeia — recumpensada da maniera grondiousa tras igls unfants — da liger las istorgias e da las raquintar agls unfants. Er agls unfants tgi savessan gio liger sez, na fiss betg da dar an man en codesch da pravlas. Las pravlas ston esser quintadas — e pir sieva las aveir raquintadas ins po mussar agls unfants eventualmaintg las illustraziuns digl codesch. Schi tschertas familias cultiveschan uscheia igl raquintar an tgesa, igl è pussebel tgi da talas tgesas vignan a sorteir pi tard raquintaders tgi pon — en' eda tg'igl interess per questas tgossas è dasdo tras l'influenza d'ena scola tgi na vot betg angal mussar a far quints ed a screiver — cattar er tranter igls carschias tgi stattan a plaz la dumengia u la seira sen las aclas, auditours attentivs ed angraztgevels.

Nous stuain metter a disposiziun digl pievel bunas ediziuns da pravlas — betg istorgias stilisadas tgi èn magari belas da liger ma tgi na son betg neir rasdadas, avend pers igl tun popular. Questas ediziuns ston rivar ainten mintga tgesa rumantscha — partge dapertot è da dasdar igl interess per nossas istorgias, e parquegl tgi

nous na savain betg tge da quels tgi ligian e davaintan sieva raquintaders. Igl dun da raquintar òn angal pacs.

Igls scolasts na stuessan betg sa schnueir da far neir en bun raquintader — schi en tal veiva forsa an vischnanca — an steiva da scola a quintar encal pravla. La stad 1906 pir vainsa gia la sotasfaziun da santeir sculars a numnar en razgeder, «bler plü bun per quintar istorgias cha'l magister». La patentà da Coira na dat anc oz nign attest scu quintader d'istorgias!

Igl basigns da purtar a nova veta la pravla è indiscutabel, el è ena necessitad categorica tant per igl raquint popular scu per las isanzas e per las canzuns popularas.

La grondiosa lavour scientifica digls noss manaders filologs e la regeneraziun linguistica messa an muviment durant igls davos decennis èn lavour invana per igl mantignamaint digl nos lungatg schi ellas na cattan betg la reciproca e correspondentia renaschentscha culturala. Igl lungatg, sias furmas da plets e sias furmas grammaticalas èn angal igl squelet. La scienza ans dat a man igls instrumaints da lavour, igls gaffens digl mastirant per pudeir ans metter a l'ovra, difficila ma bela da purificaziun e regeneraziun digl pansar rumantsch. Tge ans vala dad eir rimnond las furmas tgi l'amblidentscha smanatscha schi igl spiart tgi ò fatg adiever d'ellas per sa manifestar è pers u è an prievel da sa sperder. Schi l'orma rumantscha mora i n'è nign intent da vuleir salvar igl corp. Transponer simplamaintg la furma rumantscha, linguisticamaintg correcta e stgetta sen en'ideia estra, sen en pansar amprasto u angulo — quegl fiss scu dad anfarlar en meiler cun frastgas d'en badogn ed igl amplantar ansom la Motta Palousa cun la speranza tg'el porta fretgs savurous; quegl fiss scu da vuleir pitturar en corp mort cun igl cotschen da la rosa e dar da creir tgi quel corp vegia veta an sias avainas. Betg n'ans anganain nusez! Schi nous discurren igl pi bel e pi correct rumantsch, mundo da tudestgissems e lumbardissems e orno da tantas e tantas furmas viglias ed expressiuns autartgicas — nous fissan e rastessan povers paiass schi nous vessan da perder las nossas canzuns popularas, igls noss usits, las detgas e pravlas. Pi spert tgi nous na possedain betg ple ideias, sentimaints, reflexiuns e furmas da veiver tgi vain angal nous an nossas vischnancas, pi spert tgi las isanzas originalas digl nos pievel, tgi varieschan scu la tschantscha da vallada an vallada, sa sperdan, ni

davaintan angal ena speztga d'attracziun per igls esters, schi spert sa sperdero er igl lungatg. Schi nous na savain deir navot oter tgi quegl tgi deian er igls oters — aloura na duvrainsa betg insister sen en' atgna furma. Cun tals plets nous na lessan betg pratender tg'igl nos vigl rumantsch vess dad esser angal en lungatg per famegl e fantschela. Na! Nous lain exprimer tot quegl tgi nous pansain e santign an rumantsch — er quegl tg'igl mond digls gronds ans porta da bun! Ma nous lain surtot tadlar cun l'ureglia d'ena fegna memorgia la vusch digl sanc rumantsch, la vusch digl sulom rumantsch, la vusch da nossa istorgia e la vusch da nossa gronda e retga tradiziun populara — nous lain tadlar igl clom digl cor e da l'orma da nos pievel. Uscheia stuainsa risguardar las nossas pravlas rumantschas scu ena part da nossa tradiziun, scu emanaziun da nos esser retic e rumantsch. Nous stuain tschartger e vurdar noua ed an tge furma e maseira sa manifesta ainten quellas istorgias colorit e cuntign original. Oz nous na discutign betg ple sur da la dumonda «rumantsch u betg». Nous savain oz bel e bain tots tgi quegl fiss scu da metter an dumonda igl dretg da l'existenza d'egn e mintgign da nous. Ma nous stuvain esser persvadias tgi leir salvar igl lungatg (la furma) sainza la cultura indigena (l'orma) fiss ena utopeia. Uscheia stuainsa prubar da cuntanscher cun tot igls mezs la regeneraziun, la renaschentscha da nossas viglias istorgias ed istorgettas popularas tgi n'èn betg oter tgi en toc da questa orma rumantscha, tgi èn la part suglialeiva digl iert da nossa cultura.

La va gio fatg attent a la gronda muntada da la scola e da la famiglia per la renaschentscha da la pravla. Schi nous lain pero tgi questas istorgias vignan puspe plantadas aint igls cors ed ainten la memorgia digls unfants, nous stuain las lascher la furma tg'igls raquintaders las òn do. Nous na dastgain betg far da questas istor-gias novellas litteraras. E nous stuain stibgier a fons la furma ed igl stil da raquintar digl bun raquintader, partschert da sia missiun. El ans mossa scu tgi la pravla sto oz tunar sch'ella vot esser ancletga digl unfant tgi n'è oz (deplorablament) betg ple igl unfant d'avant 50 ons.

Schi Zarn e Spegnas òn risco da «modernisar» la pravla, quegl n'è betg ena narradad persunala, igl caprezi d'en original. Na, quegl è la cunsenziousadad digl artist, la forza createiva digl mester. Quests dus omens òn deploro tant duple igl dispareir da la cumi-

nanza raquintonta, la spersa da las viglias canzuns ed isanzas, tgi els n'èn betg stos buns da sa perancleir cun ena tscherta nivellaziun spiertala e culturala e cun la ve pi vasta banalisaziun mentala tgi roschna scu en catterpaglietschas ve ed ainten la davosa vischnanchetta. Els eran carstgans tgi purtavan an lour cor en' admirabla veneraziun e carezza per lour pievel e sia tradiziun. Els possedevan igls custevels duns d'en antaletg cristallign, d'ena fritgevla fantascheia incorrupta ed ena cunaschentscha digls bains culturals e spiertals digl pievel tgi era nutreida d'ena sana tradiziun da famiglia. Zarn e Spegnas cunaschevan igl crudevel prietsch tgi la civilisaziun moderna ò antschet a pratender da nous e da nossa patria gio avant duas e treis generaziuns per sies progress aint igl domini economic e social. Tgi igls veva piglia, agls buns viglets, la speranza e cardentscha ainten la pussebladad da realisar igl clom: acquistar l'egn sainza na perder l'oter? Els vevan frequento la scola da la tradiziun — betg da quella tgi serva manzignas ed imitaziuns vistgeidas da frisas tgi fon parada (festas da costums per ex.), ma da la tradiziun tgi fo passar agls unfants l'orma vivainta digl passo, da la tradiziun tgi cura tg'ella exagerescha, exagerescha cun fantascheia, cun gleisch e sumbreiva e cun tuns sonors e calours vigurousas.

Forsa tgi nous stuessan eir cun las pravlas da la Crestomazia e cun quellas da Bundi tar igls davos raquintaders e las dar ad els da liger — e sieva igls las far raquintar ad unfants ainten scola ed a plaz, e pir sieva d'en tschert taimp, sieva dus u treis ons las nudar puspe, pled per pled scu ellas turnan da la bucca digl raquintader. Questas pravlas stuessan aloura neir palesadas tar tot igls unfants tras scolas e scolignas, a tot las famiglias tras belas ediziuns illustradas.

Quegl fiss forse ena veia pussebla per dar puspe veta a las bellezza istorgias suteradas ainten la Crestomazia tgi schea savenz sen la caruna digl banc pigna da possessours tgi mianc na ligian las istorgias — nundeir las raquintan!

«Igl era en' eda . . .» possa questa furmla tgi derva igl isch doro digl reginam da las pravlas daventar «Igl è oz e staro adegna . . .» — cultura grischuna an furma rumantscha!